

A KÖZKÖNYVTÁRAK ÖTVEN ÉVE

Válogatás az MKE Heves Megyei Szervezet és Közkönyvtári Egylete által 1999. november 11-én Noszvajon tartott előadásából

Tévút vagy torzó?

50 éve alapították a körzeti könyvtárakat

Tóth Gyula

A következő tanulmány a Magyar Könyvtárosok Egyesülete Heves Megyei Szervezete és Közkönyvtári Egylete által 1999. november 11-én Noszvajon, *A közkönyvtárak 50 éve* címmel szervezett jubileumi emlékülésen közel azonos címmel tartott előadás további kutatásokkal kiegészített és tanulmánnyá fejlesztett, tartalmában és az egyes kérdések megítélésében több ponton módosult változata. A kutatásokat a megyei könyvtárak vezetőinek, helyismereti könyvtárosainak feldolgozás- és forrásanyag-küldése, korabeli pályakezdeményezők, magukat a pályával akkor eljegyzők visszaemlékezése tette lehetővé. A segítséget a szerző ehelyütt is hálásan köszöni, s további együttműködést remél a megyei könyvtárak fél évszázados évfordulójának történeti előkészítéséhez. Az eredeti szándéktól eltérően, ez az írás sem tekinthető a felmerülő kérdéseket kellően tisztázónak, idő hiányában azonban már nem kerülhetett sor az Országos Levéltárban, az OSZK-ban, valamint az MDP-anyagot tartalmazó archívumokban való kutatásra. Remélhető, hogy az évforduló kapcsán többen kerítenek sort a korszak feltárására, s ebben így is segítségükre lehet.

A körzeti könyvtár

Körzeti könyvtárnak nevezték az 1949–52 között működött könyvtárakat, melyeknek elsődleges feladata népkönyvtárak szervezése, vagy a köz (művelődési) könyvtárügy (újja) szervezése volt. Később így nevezték a szakszervezeti könyvtári há-

lózat alközpontjait, valamint a közös tanácsok területén, általában 3–5000 lakost ellátó, a mellételepüléseken fiókokat működtető, ún. kiskörzeti könyvtárat. Ez utóbbi kettő most nem témánk.

Az 1949–52 közötti körzeti könyvtár és története a magyar könyvtártörténet/írás mostohagyereke. Említhető, de inkább szégyellni, mint dicsérni, vagy akár részletesen tárgyalni való téma, illetve korszak volt. Kezelték torzszülöttként, mely nem a megyei közigazgatási rendszerhez alkalmazkodott, emiatt a központi irányítást és a fenntartást zavar- ta. Ezért is szervezték át három év múlva. Nagyon sok helyen nem maradtak meg a vele kapcsolatos dokumentumok, de a könyvtárak sem tekintették eddig helyismereti tevékenységük részének múlt- juk ápolását, a minervák nem tekintik jogelődnek (alapítási év rögzítésénél).

A körzeti könyvtárak történetének historiográfiája

Az 1945 utáni hazai könyvtártörténet feldolgozása nem történt meg. Legfeljebb kísérletekről beszélhe- tünk: országosan, s egyes könyvtárak tekintetében is.

Kovács Máté eléggé korai és nagy ívű tanulmányá- ban¹ az 1952-ig tartó korszak, de különösen az 1949–52. közötti évek tárgyalása „hézagos”. 1949-et mintegy átugrotta, s mindössze néhány ál- talánosságot fűzött hozzá, illetve a máig tartó gya- korlatnak megfelelően a megyei könyvtári hálóza- tok 1952-ben történt létrehozását méltatta.

Valamivel jobb a helyzet a máig egyetlen átfogó, ámde sokszor meglehetősen hézagos, helyenként fe- lületes monográfiában.² A *Vértesy Miklós* által írt, az 1945 utáni időszakról szóló fejezetben többnyire helyes, ámde eléggé hiányos leírás olvasható, sőt számos tévedés is található. Célirányosan rövidít- ve, mondandója így foglalható össze: „*Sebestyén Géza, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium könyvtári osztályának vezetője már 1946-ban kidol- gozta a körzeti könyvtárak - a több járás területét át- fogó könyvellátó és módszertani irányító közpon-*

tok - rendszerét. A népkönyvtárakba szánt műveket először a Minisztérium, majd később az Országos Könyvtári Központ népkönyvtári osztálya központi- lag vásárolta meg, bekötötte, ellátta katalóguscédu- lákkal, kölcsönzési kartonokkal, majd a körzeti könyvtárak útján letétként juttatta el a falvakba. Az első körzeti könyvtár - egyelőre kísérleti jelleggel - 1949-ben nyílt meg Veszprémben, s ezt 1951 végéig 32 másik követte. ... Helyi olvasószolgálati tevékeny- séget nem folytattak, de ha kellett, könyvekkel segít- tették a város vagy járás székhelyén levő kölcsönző helyi könyvtár létesítését, illetve fejlesztését. A körze- ti könyvtárak jelölték ki a körzetükbe tartozó 80-100 népkönyvtár helyét. Feltételül csak azt szab- ták, hogy a község vezetősége gondoskodjék helyiség- ről, ennek fűtéséről és olyan jelentkezőről, aki haj- landó a könyvtárosi feladatot társadalmi munká- ban ellátni... A körzeti könyvtárak által létesített első letéti intézményt, a mezőszentgyörgyi népkönyv- tárat 1949. április 24-én avatták fel, ez a dátum a tanácsi könyvtárügy születésének napja... 1951-ben már a kétezredik falusi könyvtárat nyitották meg Balatonszárszón... és 1952-ben a három ezrediket... Széphalmon... A felsőbb szervek az egyes intézmé- nyek működésének értékelésénél döntő módon a mennyiségi mutatókat vették figyelembe, ... A sürgős- ség miatt a minőségnek háttérbe kellett szorulnia a mennyiség mögött. Hiba volt... hogy a szétküldött ál- lományban az egyes kategóriák közti helyes arány eltorzult. A politikai nevelés és képzés érdekében túl- tengtek a politikai művek, kevés volt a szépirodalmi és ifjúsági olvasmány, csakúgy, mint a könyvkiadás- ban.”³ Lényegében ennyi, amit a körzeti könyvtá- rak korszakáról az átlagosan tájékozott ma is tud- hat. Természetesen a kép ennél „árnyaltabb”, bo- nyolultabb.⁴

A körzeti könyvtárak szellemi előkészítése korábbi eredetű, már az 1946-ban napvilágot látott impo- záns polgári demokratikus művelődési program- nak része volt. „A körzeti népkönyvtárak szervezé- se” c. fejezetben világos múltértékelés és egy máig

korszerű rendszer alapelvei olvashatók. „A népkönyvtárügy modern könyvtári alakja a körzeti rendszer. Magyarországot mind saját kára, mind a külföldi sajátosságok arra kényszerítik, hogy az egész falusi könyvtárügyet átszervezze... Az új körzeti rendszer szerint a falusi könyvtárak anyaga két részből fog állni. A falu állandó, saját anyaga azokat a műveket foglalja magában, amelyekre folyamatosan szükség van (pl. kézikönyvek). A másik, változó részt a körzeti központból kapják. A körzeti központ könyvtára éppolyan változatos, gazdag anyagú könyvtár lesz, mint egy jól kiépített városi könyvtár... Így a körzeti könyvtár megteremti a falusi lakosság számára is, hogy egy gazdag, változatos, állandóan megújuló gyűjteményből válogasson. Másrészt ezt a körzeti könyvtárat sikerül ellátni mindazokkal a kellékekkel, amelyek nélkül korszerű könyvtári szolgálat nem képzelhető el. Elsősorban is lesz kellően képzett, válogatott személyzete, amely nélkül a könyvtár nevelő felvilágosító munkáját nem tudja végezni. A tájékoztatáshoz... rendelkezésre áll adattár (kézikönyvek, térképek, stb.)... A körzetek számára, amint lehet, nálunk is könyvtári autóbuszokat kell biztosítani. Ezek feladata lesz, hogy a központ és a fiókok között minél elevebb kapcsolatot létesítsenek, s hogy lebonyolítsák a kölcsönzést azokon a területeken is (pl. tanyákon), ahol fiókot nem lehet létesíteni... a minisztérium az ősz folyamán (1946-ban. T. Gy.) egyelőre három kísérleti könyvtári körzetet készül felállítani. Ezek tanulságai alapján nyer szabályozást a magyar körzeti típus végleges alakja.”⁵

Sebestyén Gézának ezt a tervezetét részben megismételte, az elképzelés életrevalóságát széles körű hazai és külföldi szakirodalmi kitekintéssel igazolta tanulmányában Kóshalmi Béla.⁶ A körzeti könyvtár megvalósításának ezen elveit tükrözte továbbá az 1947. évi – sajnos, jogerőre nem emelkedett! – törvénytervezet, melynek középpontjában ugyancsak a közművelődési könyvtárak álltak, s amelyet az Or-

szágos Szabadművelődési Tanács Könyvtári Albizottsága készített elő.⁷

A téma historiográfiájához hozzátehetjük, hogy a körzeti könyvtárak eredeti célkitűzéseiről az abban közreműködő, illetve legjobb könyvtárosaink mindig is, mint mintaképről emlékeztek meg, az akkori alapelvek későbbi érvényesítésének igényéről szóltak.⁸

Az 1946–47-ben megfogalmazott alapelveket azonban már jórészt a századelőn felismerték. Az 1910-es években Ferenczi Zoltán, Gulyás Pál és Mihalik József által kimunkált tervezetekkel való feltűnő hasonlatosságukat már korábbi tanulmányunkban kimutathattuk.⁹

Az előbb leírtak alapján abban máris konszenzusra juthatunk, hogy a körzeti könyvtár nem az akkor eléggé gyakori kapkodás és bizonytalankodás terméke – ahogy Kovács Máténál és más, 1952 utáni írásokban is olvasható. Akár felhasználták a feltűnően rokonítható századelős előzményeket,¹⁰ akár nem: az kimondható, hogy a körzeti könyvtárnak egy igen korszerű modellje 1946–47-ben készen volt, s ezekben az elvekben akkor olyanok értettek egyet, mint Sebestyén Géza, Kóshalmi Béla és vélhetően az akkor még államtitkár Kovács Máté is. Önkéntelenül kínálkozik ezért a kérdés: miért csak 1949. április 4-én avatták fel az első körzeti könyvtárat? Mi történt közben? Lezajlott-e az 1946-ban már kilátásba helyezett kísérleti kipróbálás? Mielőtt erre rátérnénk, tömören jelezni kell az 1945–49 közötti időszak jogi, szervezeti és a körzeti könyvtári környezetét.

Könyvtárügyünk néhány vonása 1945 után¹¹

A háború utáni első rendelet (11170/1945. /XII.8./ M. e. sz.) intézkedett az Országos Könyvtárügyi Központ (OKK) – mint az ugyanezen aktussal meg-

szüntetett Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ kibővített jogkörű utódja – létrehozásáról, de ugyanúgy nem jött ekkor létre, mint az egyidejűleg elrendelt Országos Könyvtárügyi Tanács (OKT). A magyar könyvtárügy egyes kérdéseinek rendezéséről szóló 3730/1947 (III. 23.) Me. sz. rendelet már sikeresebb volt: a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium felügyeletével az OKK létrejött (az OKT ekkor sem).

Az 1947-ben indított, számos kezdeményezés¹² a körzeti könyvtári koncepció számára – legalábbis utólag – zavaró tényezőnek minősíthető. Ilyen volt pl. az, hogy a Magyar Kommunista Párt kezdeményezésére megalakult a Népkönyvtárakat Szervező Országos Bizottság, mely 1947-ben megkezdte falusi könyvtárak szervezését, s 2 év alatt 1100, meglehetősen propaganda ízű brosúrákból álló „könyvtárat” küldött szét. Ezek ráadásul különböző tömegszervezetekhez jutottak, semmiféle szervezetbe nem tartoztak, hamar elkallódtak. Talán erre is válaszul (a kisgazda és parasztpárti vezetésű!) Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium vándorkönyvtárak szervezésébe kezdett.¹³ Az akcióhoz kidolgozott szabályzat szerint a kis lélekszámú községek és tanya-központok számára létesített, hordozható szekrényben és előre meghatározott terv szerint és meghatározott időtartamra mozgásra szánt 50–50 kötetes könyvtárakat szerveztek. A Szabadművelődési Felügyelőségek útján 600 helyre eljuttatott mintegy 30 000 kötet mozgását nem tudták megoldani, nem tartoztak ezek sem semmiféle rendszerbe. (Később a körzeti könyvtáraknak adták feladatuk a legkülönbözőbb szervezésű kiskönyvtárak felderítését és egybeolvasztását, időközben nagy részüknek azonban nyoma veszett.¹⁴) Még számos más kezdeményezés is volt, s ráadásul ezek egymástól független, szervezetlen voltát a többszöri felhívás ellenére sem sikerült kiküszöbölni.

Az OKK keretében népkönyvtári osztály alakult, majd a 4329/1949. /XI. 26./ Mt. sz. rendelet az osztályt megszüntette és 1950. január 1-jével létrehoz-

ta a Népkönyvtári Központot (NKK), mint a(z) időközben megalakult) Népművelési Minisztérium felügyelete alá tartozó önálló intézményt.¹⁵ Ennek a feladata lett 1952. augusztus 1-jéig a körzeti könyvtárak szervezése (amikor az új helyzetnek megfelelően hatásköre tovább bővült), a körzeti könyvtárakon keresztül a népkönyvtáraknak könyvtárilag feloldozott könyvekkel, felszerelési tárgyakkal való ellátása, a körzeti és népkönyvtárak irányítása, ellenőrzése. Így a könyvtárügy irányítása kettős lett: a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium felügyelete alatt a tudományos könyvtárak (és így a közgyűjteménynek számító városi könyvtárak is) az OKK-hoz, míg a népkönyvtárak a Népművelési Minisztérium alá tartozó NKK-hoz tartoztak. Ennek a visszas helyzetnek az áthidalását szolgálta az, hogy a Népművelési Minisztérium könyvtári osztálya az OKK-val együttműködve megszervezte, hogy a tudományos (egyetemi és szak) könyvtárak patronálják a nép- és üzemi könyvtárakat. Később, 1951-ben az Országos Népművelési Bizottság keretében Könyvtári Albizottságot szerveztek, a megyékben a különböző könyvtárak és társadalmi szervezetek képviselőiből megyei albizottságokat hívtak életre.¹⁶ A körzeti könyvtár vezetője lett a titkára – s az egész akció célja a népkönyvtárak és a tudományos könyvtárügy különállásának közelítése volt. (A kettősséget az 1952-ben kiadott híres 2042-es Mth. szüntette meg.)¹⁷

Említésre méltó, hogy mindeközben és az előbbiekkal párhuzamosan, szinte a háború után azonnal, megindult a munkahelyek könyvtári ellátása a szakszervezetek szervezésében. Az üzemi szakszervezeti könyvtárak száma 1949 végére elérte a 2000-et.

A körzeti könyvtári kérdés nem vizsgálható a városi könyvtárak nélkül

Magyarország a II. világháborút megelőzően sem állt jól a városi könyvtárakat illetően. Vidéki városaink – néhány kivételt, mint pl. Szeged, Debrecen, Győr, Sopron, Székesfehérvár, Szombathely leszámítva – számottevő könyvtárral, sőt gyakran egyáltalán könyvtárral sem rendelkeztek.¹⁸ A háború nyilvánvalóan csak rontotta a helyzetet, s 1952-ig sem sikerült erős rendszert kialakítani.¹⁹

Az 1945 előtti alapítású városi könyvtárak közgyűjteménynek számítottak, számos közülük (lazábban-szorosabban) múzeumhoz, levéltárhoz tartozott szervezetenként is. Gyűjteményük erőteljesen régi, tudományos, inkább a kutatást szolgáló anyagot tartalmazott, nem ritkán több tízezer nagyságrendűek voltak. 1945–46-ban kivonták a fasiszta anyagot (ennek gyakran esett áldozatul értékes helyismereti, tudományos és periodika-anyag is!), az állományt átrendezték, s többnyire ide irányították később az államosított könyvgyűjteményeknek azt a részét, melyre központilag nem tartottak igényt. Így jobbra évekig állományrendezéssel voltak elfoglalva, emiatt (is) azután pl. a veszprémi csak 1948-ban, mások még később nyitották meg kapuikat. 1950-ben a minisztérium kezdeményezte, hogy kerüljenek az akkor alakult városi tanácsokhoz. Ez volt tehát igazában az első „tanácsosítás”! (A szakmai köztudatban – ily módon tévesen! – ezzel a megnevezéssel a községi könyvtárak 1958. utáni átadása rögzült. T. Gy.²⁰)

Továbbá ekkor választották el őket a másik közgyűjteménytől, nem mindig konzekvensen osztva el (hely)történeti anyagukat. Szerény elhelyezési, tárgyi és személyi viszonyok között meglehetősen korlátozott szolgáltatásokat nyújtottak, gyér forgalmat lebonyolítva, többnyire nem is régi, hanem újabban beszerzett, vagy kapott könyvanyagukkal.

E könyvtárak felügyeleti szerve 1951-ig a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőisége volt. Akkor átkerültek a Népkönyvtári Központozhoz, s ez már a közművelődési könyvtárak közös megítélése felé tartó lépés volt.

Az máris megállapítható, hogy – amint ezt *Kégli Ferenc* le is írja a székesfehérváriról készült monográfiájában²¹ – a központi irányítást 1951-ben elég nagy tanácsstalanság és bizonytalanság jellemezte a városi könyvtárakat illetően. A tanácsok létrejöttével a körzeti könyvtárak a megyei tanácsok, a városiak a helyi tanácsok intézményei lettek. Ugyanakkor 1951 márciusában a Népművelési Minisztérium még önálló intézményként gondolta szervezni a városi nyilvános könyvtárakat. Májusban már azt írták, hogy „a körzeti könyvtár, mint a megye könyvtára, felettes szerve a városi könyvtáraknak. A körzeti könyvtáros havonta legalább egyszer köteles meglátogatni a hozzá tartozó városi könyvtárakat és tapasztalatairól, azok munkájáról havi jelentésben beszámolni...”²² Ugyanakkor a 98/4/51. (július 21.) Népgazdasági Tanácsi határozat azt írta elő, hogy „a városi nyilvános könyvtárakat... fokozatosan tudományos könyvtári színvonalra kell fejleszteni, ezért a különböző nyilvános könyvtárakat egységes szervezetbe kell összefogni.” A rendelkezés felsorolta, hogy a műszaki fiókokat, a múzeumi, iskolai és szerzetesi könyvtárak tudományos kutatás szempontjából értékes részeit be kell olvasztani a városi nyilvános könyvtárba.²³ Vannak jelei annak, hogy az 1945 előtt alakult városi könyvtárak anyaga részben a háborúnak, az azutáni tisztogatásnak esett áldozatul, részben pedig, amit nem vontak ki, azt mintegy használhatatlannak minősítve a kölcsönzésre, nem használták. Több közülük a kor kívánalmainak megfelelő, ámde gyenge állománnyal és szolgáltatásokkal érkezett 1952 nyarához.

Külön vizsgálódásra érdemes kérdés, miért nem rájuk épült a könyvtárügy fejlesztése 1949-től? Az eléggé egyértelmű, hogy a századelő elképzeléseiben a helyi lakosságot és a vonzáskörükbe sorolt fa-

lusiakat egyaránt ellátó, kettős szerepet vállaló városi könyvtár eszménye található.²⁴ Az 1946-os Mai magyar művelődéspolitikai is – láthatuk előbbre – „változatos, gazdag anyagú” könyvtárt említett. Érdekes ennek változása szempontjából Kóhalmi Béla – ugyancsak említett – írása: megítélése szerint sem a századelő hazai próbálkozásai, sem – a voltaképpen nagyvárosi – public library nem oldotta meg a falusi lakosság ellátását. Ezért mintaképpen az amerikai és kanadai farmok példáját és a dán ellátást, valamint – a Szovjetunió megoldását hozta fel. Nem a városi könyvtárak másolását tartotta követendőnek, hanem az lenne jó, ha a „*városvival egyenrangú vidéki körzeti (tanyaközponti) könyvtár táplálná a falusi fiókkönyvtár hálózatot a vándor- és mozgókönyvtárakat, a falujáró autóbussz könyvtárakat.*”²⁵ Az 1947-es – korábban már jelzett – törvénytervezetben vált egyértelművé, hogy külön körzeti könyvtárak szervezését tartották megfelelő modellnek. *Ez „a körzeti könyvtár szervezeti kapcsolatban állhat a székhely helyi könyvtáraival, esetleg valamely nevelési intézménnyel, anyaga azonban nem egyesíthető ezek anyagával ... a 10 000-30 000 lélekszámú községek, városok tagokként beléphetnek a ... körzeti szervezetbe ... a 30 000-nél nagyobb lélekszámú községek, városok önálló könyvtári szervezetet kötelesek fenntartani...”*²⁶ Így aztán a körzeti könyvtárak a városi könyvtáraktól függetlenül jöttek létre. Érdekességként és nagy valószínűséggel állítható ugyanakkor, hogy számos közülük vett át bizonyos mennyiségű – pl. Veszprémben 1952-ig 1800–2000 kötetnyi – könyvanyagot a körzeti könyvtártól, sőt 1950–51-ben az OKK-tól, 1952-ben az NKK-tól is.²⁷ Mindez azért is érdekes, s egyúttal valóban bizonytalankodásra utal, mivel másfelől a Népművelési Minisztérium 1951 elején megfeddte a szombathelyi körzeti könyvtárt a városi könyvtár támogatásáért.²⁸ Győrtött 1951. április 17-én, Sopronban április 20-án, helyi kezdeményezésre Könyvtári Munkaközösség, ill. annak Intéző Bizottsága alakult a külön-

böző üzemi és városi könyvtárak közötti kapcsolat építésére. Az utólagos megállapítás szerint ezek sikeresebbek voltak, mint az – ott legalábbis – inkább csak papíron létezett Könyvtári Albizottság.²⁹

Jogszabály nem született, az előmunkálatok folytak

A törvénytervezetből nem lett jogszabály. Nagyon valószínű, hogy (sok más akciótól eltérően) a körzeti könyvtárak létesítése nem külön jogi aktus nyomán indult el, hanem a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, ill. a korábban már létrehozott Országos Könyvtári Központ, majd népkönyvtári osztálya, illetve annak önállósulása után, a Népkönyvtári Központ³⁰ munkája révén és a vidéki kezdeményezések összekapcsolódásával, szerves fejlődés eredményeként születtek meg – legalábbis az első – körzeti könyvtárak.³¹ Az 1947-ben indult 3 éves terv még alapvetően beruházásokat, pénzügyi fejlesztést tartalmazott – könyvtári vonatkozása mindössze ennyi volt: *„A falu kultúrájának emelése és általában az egészségtelen kulturális centralizáció felváltása kulturális decentralizációval: egyik központi gondolata a három éves tervnek. Több millió forintot fordítunk a falusi kultúra támogatására a népkönyvtárak, vándorkönyvtárak, a keskenyfilm-mozgalom felkarolása útján.”*³² Az 1950-ben indult ötéves terv már sokkal konkrétabb: a 45. §. a dolgozó tömegek műveltségi színvonalát, a kultúrházak kérdéseit tárgyalta, s 60 új kultúrház építését és 140 rendbetételét, fejlesztését irányozta elő. A könyvtárakról mindössze ennyit tartalmazott az említett paragrafus 2/ bekezdése: *„Messze menően ki kell fejleszteni a népkönyvtári hálózatot az üzemekben, a falvakban, a gépállomásokon és a szövetkezetekben. A tervidőszak alatt 20 új körzeti könyvtári központot kell létesíteni.”*³³ Mivel a törvényalkotás időpontjában 10 körzeti könyvtár már

működött és egy év alatt létesültek, nem nehéz kiszámítani, hogy az akkori felfogás szerint hosszabb távon is csak 30 körzeti könyvtárral számoltak. Másrészt ez azt jelenti, hogy az 1945 utáni 25-ről éppen szintén 1950. január 1-től 19-re csökkent megyszám és féléven belül a 150-ről 140-re csökkentett járás-szám³⁴ semmiféle viszonyban nincsenek egymással. Hogy eleinte a körzeti könyvtárak telepítése és a településrendszer mennyire nem volt összhangban, azt mutatja, hogy már 1949-ben körzeti könyvtár létesült Miskolcon és Szikszón, Salgótarjánban és nem Balassagyarmaton, Békéscsabán és nem Gyulán, viszont Szentesen és nem Hódmezővásárhelyen, Tatán és se nem Esztergomban, se nem Tatabányán. Más tényezők játszhattak szerepet.³⁵

Rácz Aranka visszaemlékezéséből és Varga Béla történeti feldolgozásából tudjuk, hogy Veszprém-ben Nagy László, a Veszprémvármegyei Múzeum és Könyvtár igazgatója már 1936-ban megkezdte a közgyűjtemény könyvtárának körzeti könyvtárrá fejlesztését, s 1947-ben olyan tervezetet küldött a Szabadművelődési Felügyelőség útján a VKM-hez, mely a körzeti modellhez közelálló tervet tartalmazott.³⁶ Rácz Aranka írta: „Az országos tervek és a helyi törekvések egybehangzása a magyarázata annak, hogy a könyvtári rendszer fejlesztése tekintetében az országos szervek és a helyi (Veszprém megyei) szabadművelődési tanács igen gyorsan egymásra talált és ezért jelölték ki Veszprémet arra, hogy a körzeti könyvtár prototípusát megvalósítsa. A Valás- és Közoktatásügyi Minisztérium dr. Nagy László múzeumigazgatót bízta meg azzal, hogy készítse el a veszprémi körzeti könyvtár tervét...”³⁷ Mindenesetre 1947 júliusában Rácz Arankát már úgy alkalmazták Veszprém-ben, hogy legfőbb feladata a körzeti könyvtár és rendszerének megszervezésére való felkészülés volt. Nem véletlen tehát, hogy Veszprém-ben nyílt meg az első körzeti könyvtár, hiszen „a tervezés már olyan korán megindult, hogy az 1947-es költségvetésben már szerepelt a körzeti könyv-

tár és a hozzátartozó (sic! T. Gy.) könyvtári autóbusz költségelőirányzata.”³⁸ Az első körzeti könyvtár tehát úgy jött létre, hogy a múzeumi (városi) könyvtár bázisán és kezdeményezői alapján előkészíthettek egy olyan könyvtárt, mely sok tekintetben egyezett a központi elképzelésekkel. Varga Béla szerint is „Veszprémre azért gondoltak, mivel a múzeumi könyvtár szakmai tevékenységének magas színvonalra folytán a körzeti könyvtár itt számíthatott volna legnagyobb szakmai támogatásra, amint azt a támogatást 1949 tavaszáig meg is kapta.”³⁹

A körzeti könyvtár vidéki könyvtárszervező funkcióját azonban nem a volt városi könyvtárra testálták, hanem annak további párhuzamos működése mellett, külön szervezetet alakítottak ki, pedig ez az ellátó tevékenység sem volt idegen tőle.⁴⁰ Így egyértelmű, hogy a körzeti könyvtárakat tudatosan – az akkor a közgyűjtemények közé tartozó – városi könyvtáraktól függetlenül szervezték meg.

Tudunk Veszprémmel közel azonos időben történet kaposvári kezdeményezésről is.⁴¹ A háború utáni időszakban Kaposvárrott két nyilvános könyvtár is létezett. A körzeti könyvtár létesítése tárgyában 1949. március 3-án tartott értekezleten felvett jegyzőkönyv szerint,⁴² a helyiek felajánlották a 10 000 kötetes kölcsönkönyvtár és a 15 000 kötetes „inkább történeti és muzeális értékű és jellegű” könyvtár beolvasztását a körzeti könyvtárba. Haraszty Gyula a VKM és az OKK képviselőjében megállapította, hogy az így létrejövő körzeti könyvtár „túlhaladná a megalapítandó körzeti könyvtár jelentőségét (értsd funkcióit! T. Gy.), belőle kiépíthető lenne Kaposvár város és Somogyvármegye Központi Közművelődési és Tudományos Közkönyvtára is.” Kaposváron sem valósult meg ekkor a vármegyei és a körzeti könyvtár együttes létrehozása. S noha a helyiek később is többször szorgalmazták, összevonásra sem került sor, az említett könyvtárak külön működtek.

Általánosságban kimondható, hogy a megyék első körzeti könyvtárát – akár volt a településen más

könyvtár, akár nem – külön szervezték meg. Nem ilyen egyértelmű a helyzet a többiekkel, hiszen ezek későbbi alapításakor a legtöbb helyen már működött legalább nép (vagy ahogy akkor nevezték: alap) könyvtár, s ilyenkor ezeket ruházták fel körzeti (egy-két járásra kiterjedő) könyvtári feladatokkal.

Veszprém mellett és ugyancsak már 1949 előtt másutt is megindultak az előkészületek.⁴³ Ezért elmondható az akkori gyakorlatról, hogy az avatást több hónappal megelőzték a vidéki és helyi tervező, szervező munkálatok. Valószínű az is, hogy ezek a korai könyvtárak „helyettesítették” a kísérletet. Mindenesetre Veszprémet heteken belül követték mások (pl. Salgótarján, Békéscsaba), s 1949-ben már 10, név szerint ismert körzeti könyvtár működött. Ma úgy látszik, hogy a részleteket illetően országosan nem egységes gyakorlat érvényesült sem az előkészítésben, sem a működésben.

A körzeti könyvtárakat általában a VKM-ből, majd Népművelési Minisztériumból, illetve a Népkönyvtári Központból központilag kezdeményezték, megvalósítására a helyileg érdekeltekkel megbeszélést hívtak össze. Az esetek többségében a hivatalos és nagy politikai csinnadrattával megtartott avatás előtt hónapokkal megkezdték a szervezést, sőt már működött akkorra a körzeti könyvtár. Így történhetett meg, hogy a körzeti könyvtár avatásával egyidejűleg, vagy egy-két nappal később már az első falusi könyvtárakat is átadhatták.

A szervezés mikéntjét jól „modellezi” a Békéscsabán megtalált, 1949. április 7-én tartott előkészítő értekezlet jegyzőkönyve, s egyúttal mutatja az akkori központi elképzeléseket is. (Emlékeztetőül: *Lipták Pál* személyében 1948 októberében ugyanez a Török Bálint már „megtalálta” a körzeti könyvtár vezetőjét.) 1949. március 28-i levelében az OKK elnöke, dr. *Telegdi Zsigmond* kezdeményezte az alábbiak részvételével tartandó értekezletet: „*alispán, polgármester, kulturtanácsnok, tanfelügyelő, megyei és városi (községi) – ez a zárójeles rész utal a „szab-*

vány-level” voltára! –, *Megyei Szabadművelődési Tanács, fontosabb szakszervezetek* (valószínű a helyiek kézírásos megjegyzése szerint: *orvos, mérnök, pedagógus, képzőművészek, magánalk., textil, vasutas, építőipari és ÁMG), DEFOSZ, MNDSZ, MINSZ, EPOSZ, SZIT, MSZHSZ, MSZMT, MOSZK megyei központja.*” (T. Gy.: természetesen a fordulat után az MDP került előtérbe!)

Érdeemes Török Bálint beszédéből hosszabban idézni, legalább az elvi részeket:

Bevezető szavai, Leninre, Rákosira, az agitáció szükségességére utaló megjegyzései a körzeti könyvtáraknak már 1949. tavaszától teljes átpolitikáltságát bizonyítják. Mintaként szintén arra hivatkozott, hogy „*a Szovjetunió évek során egy hatalmas könyvtár-hálózatot épített ki... körzeti – kerületi – könyvtárakat alapított. Ezt a módszert fogjuk átültetni magyar viszonyokban (sic! T. Gy.)... Nem létesítünk a községekben külön könyvtárat – mivel az államnak nincs annyi pénze, hogy a legfontosabb könyveket minden község részére meg tudja szerezni, – hanem a körzeti hálózatot építjük ki... Egy körzeti könyvtárnak – így Békéscsabának is – 10 000 drb könyve lesz. Minden egyes helyi csoportnak lesz egy egész kicsi állandó anyaga, 50 – 150 – 200 drb könyv. A helyi csoportokban (értsd: könyvtárakban T. Gy.) a legfontosabb könyvek, Leninnek, Sztálinnak, Gerőnek, Rákosi elvtársnak a parasztság problémáiról elmondott beszédei, könyvei lesznek meg. Meg kell még lenni a helyi csoportokban József Attilának, Arany Jánosnak és Ady Endrének a verseinek.* (T. Gy.: ez már egészen más törzsanyag, mint amire a korábbi tervek utaltak!)

A helyi csoportoknál (könyvtárban) lesz egy katalógus, melyből meg lehet tudni, hogy milyen könyvek vannak Békéscsabán. Békéscsabán a könyvek nem egy példányban lesznek meg, hanem 1 – 50 – 100. A helyi csoport könyvtárosa a kezébe adja az olvasónak a katalógust, s az kiválasztja, és a könyvtáros közli a körzeti könyvtárossal, hogy melyik könyvre van szükségük. Ezzel elérjük, hogy nem kell minden

könyvnek minden tanyaközpontban meglenni. A katalógus mellett lesz egy 2 soros ismertetés, hogy miről is szól a könyv, ezen kívül lesz egy féloldalas tartalmi ismertetés is.

1949-ben 10 ilyen körzeti könyvtárat állítunk fel, az 5 éves terv végére 70-80-ra emeljük fel, ami azt jelenti, hogy az egész ország át lesz szöve könyvtárhálózattal. (T. Gy.: láttuk előbbre, hogy a hivatalos öt éves terv 20 körzeti könyvtárt tartalmazott! Később meg több helyütt azt írták, hogy az öt éves terv végére el akarják érni a 60-at.⁴⁴)

A Körzeti Könyvtár rendszernek megvan az az előnye, hogy egységes szempontok szerint történhetik a könyvtárak továbbfejlesztése. Központilag a minisztérium és a párt központi bizottsága eldönti, hogy melyik az a könyv, amely ideológiailag, gazdaságilag, kulturális vonatkozásban a legalkalmasabb arra, hogy a nép kezébe kerüljön, s azzal a nép kulturális színvonalát emeljük. Az egységes bevásárlással biztosítjuk, hogy mindenütt megfelelő színvonalú könyvek legyenek. A könyvtárakban nemcsak szép-irodalmi könyvek, hanem ideológiai, gazdasági, ipari, s szakkönyvek és zenével kapcsolatos dolgok is lesznek.

A körzeti könyvtár, mint olyan, világos előttünk. A legnagyobb feladat, a körzeti könyvtárnak a megszervezése előttünk áll. A központ helye az van meg, azzal nincs probléma... meg kell beszélni, hogy hova is kerüljenek a helyi könyvtárak. Egyetlen kikötés, hogy Gyulára kerüljön, mert mint Gyula megyei székhely, szerette volna, ha a körzeti könyvtár ott lett volna. (T.GY: ennek más helyi nyomára nem bukkantunk!) Helyi csoportnak (könyvtárnak!) minden gépállomáson kell lenni... ott is a munkás-paraszt szövetséget erősítsük, fejlesszük... nagyon fontos, hogy a Termelő Szövetkezetekbe is jusson helyi könyvtár. A következő csoportot ki lehet építeni azokban a községekben, tanyaközpontokban, ahol nincs semmiféle könyvtár. Amennyiben van lehetőség, oda is lehet adni, ahol már van valamilyen faj-

ta könyvtár, de ezeket be kell olvasztani, s alaposan ki kell selejtezni...

Nem elég, hogy az emberek kezükbe vegyék a könyvet, olvassanak, azt meg is kell velük szerettetni, mert az emberek nagy része nem szeret olvasni. A Körzeti Könyvtárnak agitációs feladatai is vannak. A Körzeti Könyvtárban, a helyi csoportokban (könyvtárban) olvasó esteket is kell tartani. Irodalmi esteket szervezni, ahol előadásokat, szavaloikat, színdarabokat adunk elő, valamint énekszámot. Anketokat, vitadélutánokat rendezzünk. A faliújságot is fel lehet használni az új könyvek ismertetésére.

A tömegszervezetek jelöljenek ki olyan személyeket, akik a helyi csoportok vezetésére minden vonatkozásban megfelelőek, alkalmasak. Az illető politikailag megbízható és agitációs képességekkel rendelkező egyén legyen. Tudjon az emberekkel beszélni, valamint a könyv szeretete is meglegyen. A helyi csoportok szervezésénél fontos, hogy ne párthelyiségben legyen, mert mi azokhoz az emberekhez akarunk eljutni, ahova a párt és tömegszervezetek nem jutottak el. Ha van kultúrház, oda, vagy esetleg az iskolába is el lehet helyezni...⁴⁵

A körzeti könyvtárak száma tehát 1949-ben 10, 1950-ben már 22, 1951 júniusában pedig 30, 1952 tavaszán, a megyei könyvtárak megalakulásakor 32, illetve egy másik adat szerint 34, sőt a statisztikus Szabó-András Endre szerint 35 volt.⁴⁶

A megyei könyvtáraktól kapott forrás- és feldolgozásanyag és a visszaemlékezések segítségével jelenleg így rekonstruálható a megyei és járási könyvtárak megszervezéséig létrehozott körzeti könyvtárak székhelye és avatásának ideje (ahol kideríthető volt, zárójelben a vezetők neve):

☉ 1949-ben alapították:

- 1.) április 4. Veszprém (Rácz Aranka)
- 2.) április 28. (más adat szerint április 29.) Salgótarján (Jeszenszki Miklós)

- 3.) április (közelebbi adatunk nincs!) Miskolc
(*Nagy József*)
- 4.) május 1. Pécs (*Szóllósy Kálmán*)
- 5.) május 3. (más források szerint az ünnepélyes megnyitó július 31-én volt) Békéscsaba (*Lipták Pál*)
- 6.) május (a pontos nap nem áll rendelkezésre) Szikszó (Abaúj megyére kiterjedő hatállyal) (*Szőnyi László*)
- 7.) augusztus 13. (más adatok szerint már június 20-tól, sőt a Győrmezei Hírlap szerint áprilistól működött) Győr
- 8.) szeptember 18. Tata (Komárom megyére kiterjedő hatállyal működött 1952-ig, a megyei könyvtár megalakulásáig) (*Horváth Géza* – aki Győrben kezdett)
- 9.) ? Kaposvár (*Kerekes András* 1949. június 13-i keltezéssel kapta meg kinevezését Kovács Mátétól)
- 10.) ? Szentes (*Garay József* volt az első vezető – mint akkor Csongrád megyei székhely, aztán a makói megalakulása után a szentesi és csongrádi járásokra kiterjedő hatáskörrel)
- ☉ 1950-ben alapították:
- 11.) március 5. Zalaegerszeg (a híradás szerint is az országban 11-ikként! A vezető *Horváth Ilona*, akit a veszprémi Körzeti Könyvtárból helyezett át a Népművelési Minisztérium, s a szervező Németh László volt, a későbbi megyei igazgató)
- 12.) április 4.: Szekszárd (*Szarka Ferenc*)
- 13.) május 21. Székesfehérvár (13-ikként létrejöttként is említik *Mácsai Lajosné*)
- 14.) június: Nyíregyháza (A Szabolcs-Szatmári Néplap szerint 1950. június 10-12. között volt az ünnepélyes megnyitó)
- 15.) június Makó (*Mohácsi Eszter*, majd rövidesen Kischner Márton, a későbbi megyei könyvtár-igazgató. – A makói körzeti könyvtár 1951. június 15-től Szegedre költözött, ott vezetője de-
- cembertől *Stermeczki Kálmán* lett. – Mindkét székhelyen a makói és a szegedi járásokra kiterjedő hatáskörrel működött.)
- 16.) ismeretlen (minisztériumi körlevél szerint 16 volt ekkor) – talán Baja?
- 17.) július 15. Budapest (Pest megye székhelyeként)
- 18.) augusztus 20.: Szolnok (Vezetője *Illyés Mózes*, aki Pécssett, *Szóllósy Kálmán* mellett kóstolt bele a körzeti könyvtári munkába! Szervezője *Illek József*, később megyei igazgató)
- 19.) szeptember 1. Eger
- 20.) október 1. Szombathely (*Pendl Imre*)
- 21.) (?) Debrecen (közelebbi adat csak annyi, hogy júniusban már szervezték – dr. *Lakatos Istvánné Erdei Irén*)
- 22.) (?) Kecskemét (júniusi minisztériumi levél szerint akkor már szervezték)⁴⁷
- ☉ 1951-től már egyes nagyobb, vagy korábban több megyéből összevont területek kapták második körzeti könyvtárukat:
- 23.) január Mátészalka
- 24.) február Putnok (Működési területe Zemplén megye volt, – *Kiss Lászlóné*)
- 25.) április 4. Pápa (a békéscsabai irattárban talált 1813/B/1-24/1951. VI. sz. március 30- levél szerint *Varga Béla* vezetésével, akit viszont Békéscsabáról április 15-ével engedtek át)
- 26.) április Szigetvár (*Jakob Edit*)
- 27.) május 1. Nagykanizsa (*Tar Ferenc*)
- 28.) május 1. Sopron
- 29.) május Balassagyarmat
- 30.) június Cegléd
- 31-32.) (5697/1951. sz. és november 6-án kelt NKK levél szerint a fenti 8 mellett még ez a kettő 1951-es alapítású!) Berettyóújfalu és Gyoma (érdekes, hogy az indokoltabb Gyula nem pályázott, s ott „csak” városi könyvtár volt, miként Orosházán is!)

☉ 1952-ben alapították:

33.) Nagyatád

Ez összesen 33. Láttuk előbb, hogy a statisztikus adatai szerint 35-nek kellene lennie! Egyelőre kettő tehát, hiányzik.

A helyeket egybevetve Mihalik és Gulyás századélsós terveivel, az előbbi városai közül Hódmezővásárhely, Komárom, Sárospatak, Kiskunhalas, Esztergom, Mosonmagyaróvár, Jászberény, Karcag és Sátoraljaújhely maradt ki, utóbbinál – jórészt az előbbieket mellett! – Jászberény, Mezőtúr, Kiskunfélegyháza, Vác, Gyula, Kisújszállás, Túrkeve, Nagykőrös, Orosháza, Szarvas, Szeghalom, Hajdúböszörmény, Hajdúnánás, Hajdúszoboszló, Püspökladány szerepelt még. A kimaradt összesen 24 város még belefért volna a tervezett 60 körzeti könyvtár székhelyei közé. Azt sem tudni egyelőre, hogy a már járási könyvtárként létrejötték közt nem volt-e eredetileg körzeti könyvtárra fejleszteni szánt?!

Talán több is, mint pusztán érdekesség, hogy 1950-ben Szikszó, Mátészalka, Putnok, Szigetvár nagyközség, Nagyatád nagyközséghez beosztott település, míg Tata éppenséggel kisközség volt.⁴⁸

Egy-egy körzethez 80–100 könyvtár tartozott. Miután a megyéket ellátták legalább egy-egy körzeti könyvtárral, akkor láttak hozzá újabbak szervezéséhez. (Nem feledve, hogy 1949-ben még 25 megye volt, s számuk 1950-ben csökkent 19-re!) Az újonnan alakult körzeti könyvtárak aztán átvették saját járásuk mellett más, közeli járások könyvtárainak további gondozását. Ez azt jelenti, hogy – Sebestyén Géza hivatkozott, utólagos járási könyvtári hasonlata ellenére – nem szándékoztak minden járásban ellátó szervezetet létrehozni, hiszen a tervezett 60, de akár 80 körzeti könyvtár is ehhez kevés lett volna.⁴⁹

Mindenesetre a 33 körzeti könyvtár azt jelenti, hogy egy megyében (Borsod) 3, 12 megyében kettő, 6 megyében egyetlen körzeti könyvtár volt. Így

aztán volt megye, ahol 2 járás (Csongrád) jutott egy körzeti könyvtárra, s voltak, ahol 7 (Szolnok és Vas), ill. 6 járás (Fejér, Heves Tolna) – a többi e mutatók között foglalt helyet. Még nagyobb a szórádás, ha a településeket vesszük.

Mit csináltak a körzeti könyvtárak?

Már az eddigiekből kiderülhetett, hogy azért hozták létre a körzeti könyvtárakat, hogy megszervezzék a falu könyvtárügyét. Miért a faluét? Erre Kóhalmi Béla – már korábban hivatkozott 1947-es cikkében – megadta a nagyon egyszerű választ: az ország lakosságának mintegy háromnegyed része falun élt. (S persze ott voltak a legsikertelenebbek a korábbi évtizedek erőfeszítései, s amíg a városok többségében azért valami mégis csak volt, a falu kiskönyvtárait a világháború ismételtelen szinte teljeseen elpusztította.)

A körzeti könyvtárak feladata volt az előbb az OKK-ból, majd rövidesen az NKK-ból érkező könyvcsomagok feldolgozása és a falvakba való eljuttatása.⁵⁰ Az állományt központilag leltározták, s valószínűleg nem valósult meg a (helyi) törzsalomány és a cserélhető olvasmányanyag kettőssége – bár eleinte még voltak jelei némi állománymozgásnak is. A többször emlegetett bibliobuszok beállítására sem nyílt mód. Ugyanakkor 1951. októberében értesítette a Népkönyvtári Központ a körzeti könyvtárak vezetőit, hogy „*tárcahitel-keretből motorkerékpár vásárlást engedélyez, melyet a körzeti könyvtárhoz tartozó népkönyvtárak ellenőrzésére és irányítására használhat fel.*”⁵¹ A népkönyvtárak saját gyarapító tevékenységet nem folytattak, ehhez a költségvetési feltételeket nem biztosították.

A körzeti könyvtárak – több jel szerint – az előre kidolgozott tervek szerinti helyeken szervezték meg a helyi nép (más, korabeli szóhasználattal

alap) könyvtárakat⁵² azzal, hogy a helyi hatóságok biztosítsák a helyet, a könyvtárost, – egyáltalán a működési feltételeket. Ezen túlmenően a körzeti könyvtárosok feladata volt a kiválasztott könyvtárosok betanítása, segítése, ellenőrzése. (Az ugyancsak többnyire laikusokból lett körzeti könyvtárosokat központi tanfolyamokon készítették fel.)⁵³ Látogatásaik során igyekeztek a korábban telepített könyvtárakat egyesíteni.⁵⁴

A körzeti (és általuk a nép) könyvtárosok munkáját az OKK kiadásában, még 1949-ben megjelent útmutatók segítették.⁵⁵ Az általános kezelési szabályzat első mondatai is jól jelezték a körzeti könyvtárak által létrehozott népkönyvtárak célját, a nevelő könyvtári funkciót: „...a könyvtár rendje, adminisztrációja csak eszköz. Eszköz az olvasók minél jobb, tökéletesebb kiszolgálására. A technikai munkák közben sem szabad szem elől téveszteniünk egy pillanatra sem, hogy a könyvtáros igazi feladata a nevelés.” (2. p. – az utóbbi félmondat a szövegben kiemelve.)

Emellett a körzeti könyvtárosok feladata volt az irodalomnépszerűsítés szervezése is. Ebből a célból könyvismertetéseket, irodalmi ankétokat, könyvkiállításokat szerveztek.

A körzeti könyvtárak havonta (!) jelentésben számoltak be munkájukról a Népművelési Minisztériumnak, ennek szempontjait a Népkönyvtári Központ 132/50. sz. rendeletében adta meg. A minisztérium az 1950. április 29-én kelt, 1813/B/44-2/1950. sz. levelében Horváth Vera osztályvezető közölte: „A Népművelési Minisztérium Könyvtárosztálya a havi jelentések kiértékelésében új módszert kíván bevezetni. A Körzeti Könyvtárak jelentéseire közösen válaszol⁵⁶, hogy ez által mindegyik Körzeti Könyvtár láthassa az ország többi könyvtárának működését, problémáit, jó és rossz oldalait. Alkalmat kívánunk adni a Körzeti Könyvtárak közötti tapasztalatcserére.”⁵⁷ Egyúttal kérte az újítással kapcsolatosan a véleményüket a körzeti a könyvtáraknak.

A havi jelentésekre adott válaszban értékelték a népkönyvtárak szervezésében, az olvasók számában és százalékos növelésében elért eredményeket, leírták az olvasók szociális összetételét, a leggyakrabban olvasott ismeretterjesztő és szépirodalmi munkákat. Kiderül belőle, hogy elégedetlenek voltak a körzeti könyvtárakba érkezett könyvek számával. A körzeti könyvtárba küldött könyvek száma 8–9000 kötet volt, s kritizálták néhol a „kézikönyvtári” állomány magas számát, s felhívták a figyelmet arra, hogy a 4–500 kötetten felülieket küldjék a népkönyvtárakba – vagyis nem tartották kívánatosnak a sok raktáron lévő kötetet. Havonta 4-5-7 népkönyvtár (esetleg 10!) szervezését tartották helyesnek, s megállapították, hogy az ellenőrzésnél is mennyiségi törekvéseket konstataáltak. Megállapították, hogy „az olvasókörök szervezése... egyre nagyobb és nagyobb méretekben bontakozik ki... Általában az olvasómozgalomnál az olvasókörök szervezése a legfontosabb és az irodalmi ankétokat inkább az olvasókörök alakulásához szükséges hangulat megteremtésére kell felhasználni... Az olvasómozgalomról és olvasókörök szervezéséről a Népművelési Híradó áprilisi számában található útmutatás.” Megtudhatjuk, hogy a körzeti könyvtárak között munkaverseny folyt, s az „egyebek” között is érdekes témákról esett szó. Érdeklődésre számíthat pl. a városi könyvtárakról írt rész. „A Körzeti Könyvtárosok figyelme most már terjedjen ki a megye területén lévő Városi Könyvtárakra is. Építsenek ki szorosabb kapcsolatot a városi könyvtárossal... A városi Könyvtárak ügye a nyár folyamán valószínűleg rendeződik, a terv az, hogy a Városi Könyvtárak muzeális könyvanyaga átkerül a Múzeumba, a mozgalmi anyag megmarad a Városi Könyvtárban. A Városi Könyvtárosok törekedjenek arra, hogy az egyes városok a költségvetés összeállításánál megfelelő összeget biztosítsanak a könyvtár fenntartására és fejlesztésére. Amíg a Városi Könyvtárak ügye nem rendeződik, a Körzeti Könyvtárak a város területén fiókkönyvtárak alapítását ne kezdeményezzék (mint pl.

Miskolc).” Végül felhívták a figyelmet arra, hogy népkönyvtárat a jövőben csak ott alapítsanak, ahol a könyvtár működési feltételeit már előzőleg biztosították, illetve a népkönyvtárak szervezésénél a megyehatárokhöz feltétlenül ragaszkodni kell, s ahol a megyében két körzeti könyvtár van (Szikszó és Miskolc, Szentés és Makó), ott állapodjanak meg a két könyvtár területének határában.⁵⁸

Az áprilisi jelentésekre adott válaszból kiderül, hogy a körzeti könyvtárak nem reagáltak különösebben az „újításra” sőt általában nem pontosan válaszolnak a 17 előírt kérdésre/szempontra.⁵⁹ Megtudhatjuk, hogy 1950. augusztus végére a minisztérium 1200 népkönyvtárat tervezett, s a népkönyvtárak szervezése alól csak az a körzeti könyvtár kapott felmentést, amelynek már 80 népkönyvtára volt: *„A Körzeti Könyvtár népkönyvtárainak számát 80-ban állapítottuk meg. Ezt a számot minden Körzeti Könyvtárnak december 31-ig kell elérnie. A népkönyvtárak szervezését a Körzeti Könyvtárak ütemterv szerint hajtsák végre. Az ütemtervet hónapokra tagolva, minden Körzeti Könyvtár május havi jelentésében az 1/ pont alatt közölje.”*⁶⁰ Bejelentették, hogy a Népkönyvtári Központ június 15-től megkezdi 500 komplett 100 kötetből álló népkönyvtár kiküldését a körzeti könyvtárba, melyeket *„a körzeti könyvtáros rögtön helyezze ki valamelyik községbe és gondoskodjon arról is, hogy kb. 40–50 kötet csere-anyaggal bővítse ki a népkönyvtár törzsanyagát.”* (Sic! T. Gy.) Végül kiderül a körlevélből, hogy a *„könyvtárosztály elkészítette a körzeti könyvtárosok 5 hónapos tanulási tervét és ezt körlevél kíséretében valamennyi körzeti könyvtárosnak megküldöttük. Kérem, hogy a könyvtárosok a tanulási terv anyagából jegyzeteket készítsenek... Az elvégzett tananyagból a könyvtárosi értekezleteken rövid beszámolót, illetve konferenciát fogunk tartani.”*

A májusi jelentésekről szóló levélből megtudjuk, hogy 1950. június végén 16 körzeti könyvtár volt, júniusban került sor a szolnoki, nyíregyházi és mákói megnyitására, s szervezés alatt állt a pestme-

gyei (Budapesten!), a debreceni és a kecskeméti, s a népkönyvtárak száma június 1-én 940 volt. Ebben a levélben helyezték kilátásba, hogy 1951-től kapnak a körzeti könyvtárak – az eddigi vezető és a szervező (nevezték „utazó”-nak is!) könyvtáros mellé – adminisztrátort, hogy felmerült motorke-rékpárok beszerzése, hogy a 6 hetes bentlakásos budapesti könyvtárosképző tanfolyamot a nyári munkák miatt elhalasztották, s végül, hogy a körzeti könyvtárak 6 napos népkönyvtáros tanfolyamot legalább 25 jelenlévő esetén tartsanak.

1951. március 6-án kelt levelében is helyzetértékelést adott a Népművelési Minisztérium Könyvtár osztálya.⁶¹ Érdemes ebből is idézni. *„A könyvtármozgalmak terén az utolsó évben komoly fejlődés mutatkozik. Az üzemekben megháromszorozódott a könyvtárak száma. Minden második faluban van már népkönyvtár. A rendszeres könyvtári olvasók száma meghaladja a félmilliót... Falun 1635 népkönyvtár és 800 szövetkezeti könyvtár van kb. 500 000 könyvvel. A népkönyvtárakat 22 körzeti könyvtár fogja össze és irányítja. A falun általában minden 10–20 lakosra esik egy könyvtári könyv. Az olvasók száma egy évvel ezelőtt még csak 8000 volt, most kb. 110 000. Minden olvasóra átlag 4 könyv jut... A városi könyvtárak közül a legjelentősebb a Fővárosi Könyvtár, amelynek 300 000 könyve és 40 000 olvasója van. A vidéki városokban sokkal rosszabb a helyzet, kevesebb az új könyv, kevesebb az olvasó... 26 városban még nincs városi könyvtár... A könyvtárakban általában kevés a magyar szépirodalom, viszont sok az ideológiai mű... A falusi és városi (Sic! T. Gy.) könyvtárak könyvellátását központi szerv, a Népkönyvtári Központ végzi. Ilyen központi könyvellátó szerv az üzemek felé nincs. A tudományos könyvtárak eddig nem adtak segítséget a kisebb könyvtáraknak. Könyvtármunkánkra... bizonyos mértékű szektarianizmus és praktikizmus volt jellemző... a szovjet és népi demokratikus művek mellett a magyar könyv és főként a magyar klasszikusok teljesen háttérbe szorultak... az olvasó-*

mozgalomban a napi politikai feladatok végrehajtásának alátámasztása mellett elhanyagoltuk... a Párt általános kultúrpolitikai célkitűzéseit...” Az olvasómozgalom részletes és helyi példák sokaságával történt bemutatása után így vonta le a tanulságokat: „A Népművelési Minisztérium Könyvtári Osztálya a legutóbbi időkig a helyes könyvtárpolitika kialakítására nem fektetett kellő hangsúlyt. Egyoldalúan csak a falu felé fordult. A városokkal és a tömegszervezetek könyvtármunkájával túl keveset foglalkozott. A fősúlyt a falusi népkönyvtárak mennyiségi fejlesztésére helyezte.” A tennivalók több mint egy lapnyi sorolása konkrétumot nem, csak általánosságokat tartalmazott.

Összefoglalóan: a szervezés és a könyvelő, valamint az olvasószolgálati munkát segítő felolvasások, ankétok, kiállítások, könyvismertetések, olvasóköri programok szervezése is a körzeti könyvtárosok feladata volt. Sőt e könyvtárakban ringott az utód megyei könyvtárak módszertani munkájának bölcsője is. „A körzeti könyvtár szervezési, könyvtártelepítési, olvasómozgalmi akciói, körlevelei tekinthetők a könyvtárhálózat módszertani gondozása kezdeti erőfeszítéseinek – ha nagyon kezdetleges módszereket is tükröztek. A körzeti könyvtár folytatta a szabadművelődési felügyelő által szervezett több napos továbbképzések gyakorlatát...”⁶²

A körzeti könyvtárak 1952-beli átszervezésének egyik sokszor hangoztatott érve az volt, hogy nem voltak „igazi”, „valóságos” könyvtárak, a helybeli lakosság ellátásában nem vettek részt. Az ma már megdőlni látszik, hogy csak a városi könyvtárak vittek a helyi szolgálatot, az „igazi” könyvtári tevékenységet az 1952-es „házasságba”. A források arra utalnak, hogy pl. Salgótarjánban a körzeti könyvtár kezdettől végzett olvasószolgálati tevékenységet: kölcsönzött, olvasótermet működtetett.⁶³

Úgy látszik, hogy ahol a körzeti könyvtár létesítésekor nem volt a település lakosságát szolgáló városi könyvtár, ott a körzeti könyvtár természetes feladatának tekintette ezt. Így volt Tatán is, ahol ugyan-

csak azonnal megindították a kölcsönzést – igaz, az induláskor csak hetente kétszer.⁶⁴

Tovább cifrázza a helyzetet, hogy – szerény működési keretek között ugyan, de – 1946. november 16-án a polgármester megnyitotta a zalaegerszegi városi könyvtárat,⁶⁵ mégis nem sokkal a körzeti könyvtár avatása után, helyi tevékenységet is végzett. Németh László azt nyilatkozta az újságíróknak, hogy (1950) április 4-étől „már teljesen a dolgozók rendelkezésére állunk a könyvkölcsönzés tekintetében is... Gondoltunk arra is, hogy az olvasási órákat meghosszabbítjuk és a mostani 3-4 óra helyett napi 8-10 órára hosszabbítjuk a könyvtár nyitva tartását.”⁶⁶

Hasonló volt a helyzet Szekszárdon is. Már 1946. január 30-án „a város népkönyvtárát a szabad szakszervezetek palotájába telepítik”, s ahol a Szabadművelődési Felügyelőség házi könyvtára is működött, s ahol ezen felül vármegyei könyvtár igénye merült fel, s 1947 októberére 2000 könyvfelajánlás történt az induláshoz. Végül „1949-ben kezdeményezték a vármegyei közkönyvtári feladatok mellett elkülönített városi szolgáltatások bevezetését is.” Nos, – a legkisebb létszámú megyeszékhelyek közé tartozó Szekszárdon: „a körzeti könyvtár induláskor zártpolcos raktárral rendelkezett, melyet kiegészített egy olvasóteremnek használható klubszoba, mindezzel a területi feladatokon túl a helyi, városi olvasói igényeket is próbálták kielégíteni. A városi feladatok ellátásához külön könyvtárost alkalmaztak.”⁶⁷

Különleges Szeged helyzete is, hiszen ott a Somogyi-könyvtárral is lehetett volna számolni, ámde az prézens könyvtárként nem kölcsönzött – ezért a szegedi körzeti könyvtár azonnal olvasótermet, felnőtt- és gyermekkölcsönzést is működtetett, hetente háromszor.⁶⁸

Békéscsabán – jóllehet volt Városi Népkönyvtár – a körzeti könyvtár 1950. szeptember 20-án olvasótermet nyitott. 1951. májusában pedig – az 1950 végén a Központi Technológiai Könyvtár által létesí-

tett műszaki fiókkönyvtár, a Városi Népkönyvtár közös épületbe költözött a Körzeti Könyvtárral – de még külön szervezetben működtek.⁶⁹

S végül, igen nagy biztonsággal állíthatjuk, hogy az 1950 után alapított, már bizonyos népkönyvtárból „előléptetett” körzeti könyvtárak is ellátták székelyük lakosságát. Szóval: az első pillanattól vegyes a kép. A körzeti könyvtárak egy része igenis valóságos könyvtár volt, s vannak arra is utalások, hogy ahol nem így volt, ott a lakosság hiányolta.⁷⁰

Persze a körzeti könyvtárak érdemeit nem a helyi tevékenységen lehet és kell lemérni. Igazi eredményeiket az 1952. évi statisztikai adatfelvétel tükrözi, melyet a 2042/13/1952. Mt. határozat nyomán a Központi Statisztikai Hivatal végzett el – még a körzeti könyvtárak által elkészített címjegyzék alapján és „éjt nappallá tevő” áldozatos közreműködésével – az 1952. augusztus 31-i állapotnak megfelelően.⁷¹ Igaz, nehéz az adatokból a körzeti könyvtárak eredményeit kigyűjteni, hiszen az adatfelvétel szempontjai már mások voltak. Így pl. összesen 8536 könyvtárat mértek fel, s ebből 2598 (30%) volt állami közművelődési könyvtár, ugyanakkor tudjuk, hogy 1952 május 6-án a 3000-ik népkönyvtárat avatták fel Széphalmon, de a körzeti könyvtárak gépállomásokon, állami gazdaságban, stb. is létesítettek könyvtárat, amelyek a statisztikában már külön-külön sorokban szerepeltek. Ugyanígy nehéz megítélni a városok helyzetét, hiszen egy részük megyei, másik járási könyvtárként szerepel. Mindenesetre – a korszak szellemének megfelelően – a mennyiségi szellem (versenyekkel is előmozdítottan) eredményes volt. A sok könyvtár mögött gyér állomány húzódott meg: vidéki városokban 460, falun 299 átlag kötetszámú könyvtár 429 425 olvasót szolgált ki 1952-ben, könyvtáranként átlag 62-t, ill. 66-ot. Ez ma már ugyanúgy nehezen értelmezhető, mint az, hogy a könyvtárosok 25%-a nyolc általánosnál alacsonyabb, 32%-a nyolc általános végzettségű – mégis ezek a könyvtárak és ezek a könyvtá-

rosok rakták le a lakóhelyi közkönyvtári rendszer alapjait.⁷²

Végül is: tévút vagy torzó?

Az eddig felkutatottak és leírtak alapján aligha kell bizonygatni, hogy írásunk címválasztása nem volt véletlen. Szakirodalmunkban és a közfelfogásban ma még inkább olyan kép él, hogy inkább tévút volt, amelyet 1952-ben igazítottak ki. Aligha minősíthető sommásan tévútnak! A kiindulás, az elképzelés okos és messze mutató, korszerű célokat és polgári demokratikus elveket fogalmazott meg. Miként a századelőn, 1945–52. között is kínálkozott egy áttörési⁷³ lehetőség, hogy a népkönyvtárból public libraryt szervezzenek. Ismét nem sikerült. A gyakorlatban nem az 1946-47-es elveket valósították meg. Fokozatosan változott, „felhígult” a program. Különböző, talán érthető és magyarázható okok miatt hamarosan visszatértek a népkönyvtári elvekhez (a mennyiség hajszolása, propagandisztikus-népnevelő elvek előtérbe kerülése, a helyi támogatást sem sikerült ismételtelen előcsalogatni, leülepedett állomány és választékhiány mutatkozott, szerény szolgáltatások, stb.). Tehát inkább torzó, amely miatt csak sajnálkozhatunk.⁷⁴ (Ugyancsak külön vitatéma lehetne egyszer, hogy vajon Magyarországon miért torzult el minden eddigi kísérlet – napjainkkal bezárólag -, mely az alapvetően népkönyvtári gyakorlatot igazi nyilvános könyvtárral akarta felváltani?)

Árnyaltabb megfogalmazásban tehát úgy lehetne állást foglalni, hogy – legalábbis 1946–48-at illetően – a modern közkönyvtári törekvések egyik áttörési kísérletével van dolgunk, s a résztvevőket minimálisan megilleti az a minősítés, hogy a modern hazai közkönyvtárügy előkészítői voltak. Kérdés, hogy érvényes-e ez a kivitelezőkre 1949-től kezdődően, amikor is az eredeti koncepció mindinkább eltorzult a szovjet példa nyomán, s amikor – főleg

1950-től a számszerű eredmények hajszolása megakadályozta a megfelelő infrastruktúra (bibliobusz, stb.) létrehozását, s a könyvkiadás sem volt kedvező, végül a kvalifikált személyi tényező helyett is politikailag motivált kiválasztással és gyors tanfolyamokon próbáltak gondoskodni.

Miért korszerű? Mai kontextusban: azért, mert észrevették, hogy a különálló könyvtárak nem életképesek, csak rendszer tud kielégítő és a korábbi meghaladó szolgáltatásokat nyújtani. Erről a rendszerről központi szinten, de legalábbis az érintett településeknél nagyobb populációt magában foglaló keretben kell gondoskodni, ezért akár a közigazgatási rendszertől részben független modellt alkotnak. Ugyanakkor – legalábbis az eredeti tervek szerint – kijelölték a helyi hatóságok tennivalóit (törzsállomány, működési feltételek), vagyis a könyvtári szolgáltatást nem szakították el a használói körtől. Valószínűleg a megyéket túl nagynak, a járásokat kicsi léptéknek találták, mely még egy könyvtári rendszert működtethet. Ez lehet az egyik üzenete a körzeti könyvtárak 3 évének. Egyetérthetünk Csúry Istvánnal abban, hogy a nekik felrótt *„hibákat jóformán csak logikai alapon süthették a körzeti könyvtárakra, mert fennállásuk ideje rövid volt ahhoz, hogy róluk tapasztalatilag meggyőződjhessenek, vagy éppen ellenkezőleg, az intézmény bebizonyíthatta volna alkalmasságát. Az újítási kedv erősebb volt, mint a kísérletező türelem: a körzeti könyvtárak nagyobb területi egységeket átfogó egylépcsős rendszerét hamarosan felváltotta a megyei és járási könyvtárak kétlépcsős, hierarchikus felépítésű és a szűkebb közigazgatási hatóságokhoz igazodó rendszere.”*⁷⁵

A körzeti rendszert felszámoló lépéssel ugyanakkor máig tartóan a közigazgatáshoz való merev kapcsolódás elveit alapozták meg. Mivel országunk településrendszere elaprózott, az eleinte valóban túlzott centralizáció (VKM és OKK, ill. NM és NKK) másik végletébe, a túlzott decentralizációba (tanácsosítás, ill. mai önkormányzatiság) csapott át. A központi gondoskodás túlzottan elengedte a községek

kezét. A kiskönyvtári probléma, nem is kis vargabetűkkel végigvonul a későbbi korszakokon – máig.⁷⁶ Ennek reciprokaként: a megyei és járási tanácsok fenntartóvá avatása egy szinttel túllépett a természetes gazdákön, s éppen az ország legnagyobb településeinek önkormányzati-közigazgatási szerveit mentesítette e szerepkör alól. Éppen a városoknak adatott meg, hogy tovább vigyék a magyar történelem nem éppen pozitív „hagyományát”: a helyi hatóságok továbbra is rossz gazdákként létezhetnek.⁷⁷ (Később ezt a könyvtárosok úgy próbálták „áthidalni”, hogy külön városi könyvtárak (fiók-rendszer), központi járási könyvtárak szervezését kezdeményezték, s így lett olyan megyeszékhely, ahol három különálló tanácsai könyvtár létezett külön-külön. A józanabbak: Sallai, Lipták és mások már 1964-ben azt hangsúlyozták⁷⁸, hogy ezt nem szakmai, hanem sokkal inkább pénzszerzési akciónak lehet minősíteni!)

Mindenesetre az elaprózódás már a körzeti könyvtári időszakban is bekövetkezett: a települési mellett gyakran külön könyvtárakat szerveztek gépállomásokon, termelőszövetkezetekben, kórházakban, s másutt is. Sajnos, az eredendően korszerű és polgári demokratikus elképzelés: a minőségi ellátás hamar átcsapott a mennyiségbe. Kétségtelenül a körzeti korszak egyik jellemzője volt a számszerű eredmények hajszolása – politikai okokból. Idő hiányában, most csak az egész akció túlpolitizáltságát lehet konstatálni, méghozzá egyoldalú ideológiai alapon. Magyarázat lehet persze a sietség a könyvtárak hiánya a településeken, a meglévőknek a gyengesége még a városokban is, vagy az, hogy nemcsak a korábban alapított és a világháborúban elpusztult, de az 1945 után szétküldöttek helyett is újakat kellett alapítani. Még a városi közgyűjtemények alapjain is új kölcsönkönyvtárakat kényszerültek létesíteni. (Az alapelvektől eltérően a körzetek városi könyvtárak esetében is letétet adására kényszerültek!) Ez a mennyiségi, részben kényszer – párosulva a könyvkiadás gondoljaival és más okokkal –

azt eredményezte, hogy az elméleti modell az első pillanattól csorbát szenvedett a gyakorlatban: nem tudta megvalósítani az állandóan helyben lévő törzsanyag és a mozgó széles választék kettősségét. (Van nyoma, hogy a véletlennek is minősíthető cserét érzékelve, tiltó körlevelet adtak ki!?)⁷⁹) Ugyancsak nem futotta nemcsak a többször hangoztatott autóbuszra, a rövid idő alatt csak megkezdhették a feltételek megteremtését a képzett, sőt magasan kvalifikált könyvtárosok beállításához. Az állománymozgatás tehát állandó letét, „feltöltés” – ahogy akkor nevezték – formájában működött. A tájékoztatás helyett propaganda (igen széles körű módon és talán nem is eredmény nélkül!), de leginkább politikai akciókhoz kapcsolódó agitáció folyt. Úgy tűnik hát, hogy a városi és körzeti könyvtárak összevonásából keletkező megyei és járási könyvtárakat nem is szakmai-elvi alapon lehet vitatni, hanem amiatt, hogy a hálózat tekintetében ezek sokáig a körzeti könyvtári rendszer negatív vonásait vitték tovább. S ugyanígy a megyei-járási-városi könyvtárak helyi szolgálatát is nem a közgyűjteményi, hanem népkönyvtári (csak a kisebbektől mennyiségben, méretben eltérő) vonások jellemezték. Legalábbis bizonyos vonatkozásokban, hiszen a gyermekkönyvtári, majd helyismereti tevékenység eléggé korai beindítása viszont az ellenkezőjét mutatja. Ez a kérdés ugyancsak további kutatást igényel, s átvezet az 1952 utáni időszak vizsgálatához.

Ugyancsak külön feladat annak felderítése, hogy 1952 elején miért vált sürgőssé a megyei-járási rendszer létrehozása – holott egyelőre egyes források arra utalnak, hogy az érintett könyvtárak nem számítottak erre. Ugyanakkor vannak jelei annak, hogy pl. a minisztérium már irányelveket adott ki 1952 januárjában a megyei és járási könyvtárak kialakításának megszervezéséhez.⁸⁰ Békéscsabán már Rákosi születésnapján (március 9.) felavatták azt a megyei könyvtárat⁸¹, amit *Nemes Dezső* csak március 17-én jelentett be⁸², s amihez a kormányhatározat csak májusban jelent meg.⁸³

Maradva mostani témánknál: további kutatások adhatnak választ az alábbi, tisztázatlannak minősíthető kérdésekre.

- ☉ Volt-e kísérleti szakasza a körzeti rendszer megvalósításának? Annak tekinthető-e Veszprém, Békés és Nógrád (esetleg mások?) eltérő módon történt megoldása?
- ☉ Mennyiben tekinthető az 1949-től megvalósított körzeti könyvtár az 1946-47-es elképzelések kivitelezésének és mennyiben az akkor hangoztatott szovjet példa nyomán születtek, illetve mit jelent annak hazai alkalmazása? (Talán a veszprémi előkészületeket leszámítva, az 1949-es dolgok már a fordulatra utalnak: ötéves terv, szovjet példa, a politikai nevelési funkció előtérbe kerülése, stb. Úgy tűnik ekkortól a korábbi elvek kidolgozó is „más frazeológiát” használtak, s azután az eredmények hajszolása került előtérbe.)
- ☉ Mi az oka annak, hogy nem a már létező városi könyvtárakra alapozva jöttek létre a körzeti könyvtárak? Ahol nem volt helyi könyvtár, ott a körzeti könyvtár helyi szolgáltatásokat is nyújtott (pl. Salgótarján és Tata, igaz Zalaegerszeg ettől eltér), de fordítva: ahol volt könyvtár, ott mindig külön körzeti könyvtárat szerveztek (még lehet, szinte párhuzamosan, csaknem egyidős kettős (újja) szervezésre is van példa (Szombathely, Miskolc).
- ☉ Mi az oka, ill. esetleg csak a városi könyvtáraknak közgyűjtemény voltából fakadóan a kettős irányítás-e az oka a körülöttük tapasztalható bizonytalankodásnak? (Különösen 1951-ben tapasztalhatók a későbbiekkel ellentétes intézkedések.)
- ☉ Vannak-e előzményei az 1952-es, jelenleg hírtennek tűnő, átszervezésnek, vagy esetleg már előzmény az 1950-es „tanácsosítás”, a későbbi-

ekben a városi könyvtáraknak a körzetiék alárendelése, az együttműködés előmozdítására létrehozott albizottságok? Így esetleg 1950 végétől már valamiféle megyei rendszer jött létre azzal, hogy az akkori 22 körzeti könyvtár révén az akkori megyeszékhelyeken volt központi könyvtár? (Persze Tatabánya helyett Tatán, Hódmezővásárhely helyett Szentesen – de minden megyében volt legalább egy, sőt Baja, Makó, Szikszó révén több!) Ugyanakkor a forrásokban legmagasabb tervezett körzeti könyvtári szám – 80, bár utóbb már inkább csak 60! – sem érte volna el azt, hogy minden járásban legyen körzeti könyvtár.

- ☞ Miért fogták rá a körzeti könyvtárakra, hogy nem igazi könyvtárak? Hiszen már az indulástól voltak köztük valóságos könyvtári tevékenységet (is) ellátók, s – ugyan még vizsgálatra szorult! – egészen bizonyos, hogy az 1951–52-ben létesítettek népkönyvtárból körzetivé avansáltak is ide sorolhatók.)
- ☞ Volt-e csere a rendszerben? (Egyelőre kevés példa van arra, hogy igen. De vajon állományi okkal, vagy a körzeti könyvtárak rendkívül szegényes személyi ellátottságával /3 fős átlagmodell érvényesült: vezető, szervező, adminisztrátor/ magyarázható-e, hogy az állomány inkább leülepedett, illetve következik-e abból, hogy a helyi tanácsok inkább rossz, mint jó gazdának bizonyultak, s egészen biztosan /ők/ nem vásároltak törzsállományt.)
- ☞ Az sem egyértelmű, hogy a körzeti könyvtárral (szinte) egy időben avatott alap (nép) könyvtárakat a Népkönyvtári Központ szervezte-e, vagy

– s erre több konkrét jel utal! – a körzeti könyvtárak már hónapokkal korábban működtek, mint amikor ünnepélyes avatásukra sor került?

Meglehet, az ez utáni, s a helyi és alaposabb történeti kutatások válaszolnak majd a feltett kérdésekre, de bizonyosan további kérdéseket is előhozhatnak.

Mindenesetre az 1949. év a magyar könyvtárügyben „sűrűsödési pont”, fontos dátum: a körzeti könyvtársak és a népkönyvtárak révén valóban ekkor rakták le a köz (művelődési) könyvtárügy alapjait. Ugyanakkor ebben az évben más fontos események is történtek a könyvtárügyben. Pl. nemzeti könyvtárunk, az Országos Széchényi Könyvtár mintegy 140 év után ekkor vált (ismét!) függetlenné, önálló intézménnyé – kilépve a Nemzeti Múzeum szervezetéből. Ekkor kezdte meg tevékenységét az ELTE Könyvtártudományi Tanszéke, indult meg az iskolarendszerű szakképzés. Ekkor jelent meg a 4118/1949 (VI: 29.) Korm. sz. rendelet, mely az Országos Dokumentációs Központ és 5 szakmai dokumentációs központ (köztük a könyvtártudományi) létesítéséről intézkedett. Ekkor jött létre a Népművelési Minisztérium – s vette át a nép- és közművelődési könyvtárak felügyeletét, létrehozva ennek segítésére a Népkönyvtári Központot. Ekkor jelent meg az az iparügyi miniszteri rendelet, mely az üzemi szakkönyvtárak létesítését készítette elő. Ekkor kezdte meg vidéki fiókok létesítését a Technológiai Könyvtár. Stb.⁸⁴

Jól illeszkedik ebbe a sorba Veszprém és Mezöszentgyörgy – és a többiek. A háború utáni helyreállítást követően, 1949-től már újak alkotása követhette.

Jegyzetek

1. KOVÁCS Máté: A magyar könyv- és könyvtárkultúra a szocializmus kezdeti szakaszában. In: Magyar Könyvszemle, 1960. 3., 4. és 1961. sz., illetve az ilyen címmel önálló kötetként megjelent változatot használtuk Bp. : Országos Könyvtárügyi Tanács, 1961. 95 p.
2. Magyar könyvtártörténet. Szerk. Vértesy Miklós. Bp.: Gondolat, 1987. 541 p. Érdekességként megemlíjtük, hogy a Békés Megyei Könyvtár irattárában megtaláltunk egy 1952. augusztus 21-én kelt levelet, melyet a szegedi Egyetemi Könyvtár munkatársa, Molnár István írt a Megyei Könyvtár Vezetőjének címezve: „A tervezett könyvtártörténeti tanulmányunkkal kapcsolatosan a Körzeti Könyvtárak történetével foglalkozó munkatársunknak szüksége volna a békéscsabai Körzeti Könyvtár egy néhány adatára...” Egyelőre esetleges publikációra nem akadtunk.
3. I. m. 435-436. p.
4. Ld. pl. LÁSZLÓ Géza: Fejezetek Szabolcs és Szatmár-Bereg vármegyék iskolán kívüli művelődésének történetéből. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Önkormányzat Levéltára, 1993. Ebben a VI. 1. fejezet tárgyalja a könyvtárügyi, olvasáskultúra történetét a 41-52. lapokon – bőséges levéltári adalékokkal igazolva az első évek, meglehetősen kaotikus helyzetét, de egyúttal jelezve, hogy van forrásanyag.
5. Az itt összefüggő, vonatkozó rész olvasható a Mai magyar művelődéspolitiká. Elvek, tervek, eredmények. Bev. Kovács Máté. Bp. 1946. c. önállóan megjelent kiadvány-hivatkozott fejezetében.
6. KÓHALMI Béla: Községi könyvtárpolitika. In: Városi Szemle, 33. évf. 1947. Különnyomatban 16 p.
7. Ismertetését ld. bővebben SEBESTYÉN Géza: Az 1947. évi törvénytervezet. In: Könyvtártudományi Tanulmányok 1968. Szerk. Kovács Máté, Rác Aranka. Bp. : OKDT, 1968. 581-606. p.
8. Állításunk igazolására és a részletesebb felsorolást elkerülendő, egy korábbi írásunkra és annak jegyzetapparátusára hivatkozunk. (TÓTH Gyula: A kiskönyvtári ellátás historiográfiájának vázlata. In: Könyvtári Figyelő, 1997. 4. sz. 682-704. p.) Viszont mostani gondolatmenetünk miatt nem éreztünk szükségét Csúry István 1964-beli értékeléséből azt, hogy a körzeti könyvtárak „elhelyezése, hatósugara nem illeszkedett az ország közigazgatási beosztásához, nem volt szoros kapcsolata a területi közigazgatási szervekkel... és nem volt a szó teljes értelmében vett könyvtár. Márpedig igen meggyőző szervezési elv az, hogy a kisebb könyvtárakat hálózati központként valamely ténylegesen működő könyvtár irányítsa...” Fontos, hogy Csúry azt is hozzáfűzte: „persze ez utóbbi immanens hibákat jóformán csak logikai alapon süthették a körzeti könyvtárakra, mert fennállásuk ideje rövid volt ahhoz, hogy róluk tapasztalatosan meggyőződhesseenek, vagy éppen ellenkezőleg, az intézmény bebizonyítható volna alkalmasságát. Az újítási kedv erősebb volt, mint a kísérletező türelem: a körzeti könyvtárak nagyobb területi egységet átfogó egylépcsős rendszerét hamarosan felváltotta a megyei és járási könyvtárak kétlépcsős, hierarchikus felépítésű és a közigazgatási hatóságokhoz igazodó rendszere.” (CSÚRY István: A megyei könyvtárak hivatása és helye a magyar könyvtári rendszerben. In: Megyei könyvtárigazgatók konferenciája, 1964. április 9-11-ig. A konferencia jegyzőkönyve. Bp. : OSZK-KMK, 1964. 8-9. p.); Sebestyén Géza – mint az egyik leginkább érdekelt – a körzeti könyvtárak alapításának huszadik évfordulóján azt a szándékot emelte ki, hogy azok első megtestesítői voltak a korszerű könyvtárhálózati elvnek, a letéti ellátásnak. (Könyvtáros, 1969. 11. sz. 645. p.) Ugyanakkor 1953-ban írt egyetemi tankönyvében a járási könyvtárhoz hasonlította a körzeti könyvtárakat. „Élt azonban 1948-ból (sic! T. Gy.) egy hasonló könyvtártípus: a körzeti könyvtár. Ez abban különbözött a járási könyvtártól, hogy két-három járás gondozását látta el. 1948-ban még nem lehetett minden járásban külön könyvtárat szervezni, ez volt az oka, hogy nagyobb területben kellett egy-egy könyvtár működési körét megszabni. Ettől a különbségtől eltekintve azonban a körzeti könyvtár teljesen a járási könyvtár szerepét töltötte be addig is.” (SEBESTYÉN Géza: Általános könyvtártan. Bp. : Felsőoktatási Jegyzetellátó, 1953. 53. p.); Futala Tibor a harmincadik évfordulóra írt cikkében a teljes központosítás időszakának nevezte az 1949-1952-es éveket. Azt emelte ki, hogy az első, „a mezőszentgyörgyi könyvtárávatással véget ért az egyeztetés nélküli közművelődési könyvtárleltésítések és könyvláda küldések időszaka... (Majd hozzátette) A központi beszerzés és ellátás nem tudta elég rugalmasan követni az időközben változatosabbá és színesebbé vált könyvkiadást: könyvszállítmányai meglehetősen „egyen-szállítmányok” maradtak, s nem igazodtak a helyileg jelentkező igényekhez és szükségletekhez. A járművek hiányában a letétek inkább leülepedtek, s ez még szűkebbé tette az amúgy is szűk választékot.” (FUTALA Tibor: A harmincéves tanácsi könyvtárügy és a központosítás. In: Könyvtáros, 1969. 11. sz. 188. p.)
9. TÓTH Gyula: A megyei könyvtári hálózat problématorténete. In: Könyvtári Figyelő, 1992. 4. sz. 660-673. p.
10. Sebestyén Géza, nem sokkal a halála előtt adott interjúban mondta: „Csakhamar 'felfedeztem' azonban a század eleji

magyar könyvtárügyi törekvéseket is. Mélységesen meglepődtem, midőn világossá vált számomra, hogy Magyarország azokban az években a könyvtárelmélet terén szinkronban volt a világ leghaladóbb nézeteivel. Akkor működött Szabó Ervin, Dienes László, Erdélyi Pál, stb. Még a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőisége is korszerű elképzeléseket vetett papírra, például megfogalmazta a hálózati elvet.” BERCZKY László: Sebestyén Géza. 1912-1976. In: Könyvtáros, 1976. 5. sz. 258. p.)

11. Részletesen nem hivatkozunk, a tényanyag jórészt megtalálható a korszakkal foglalkozó, már említett munkákban. Ld. még Könyvtárügyi jogszabályok gyűjteménye. Összeáll. Takács József. Bp.: OKK, 1951. Továbbá Sebestyén Géza már hivatkozott felsőoktatási jegyzete mellett, BABICZKY Béla: A magyar könyvtárügy szervezete. Bp.: Felsőoktatási Jegyzetellátó, 1953. 65 p., továbbá Úó: A mai magyar könyvtárügy szervezete és aktuális problémái. Bp.: Felsőoktatási Jegyzetellátó, 1954. 90 p.

12. A részleteket ld. László Géza korábban i.m.

13. 9900/1947. (1948. I. 18.) VKM. sz. rendelet a vándorkönyvtárak létesítésének és a népkönyvtárak támogatásának szabályozásáról. In: Magyar Közlöny, 1948. 9. sz.

14. Még 1951-ben is több levél született a vándorkönyvtárak rendszerbe való bekapcsolása tárgyában. Vas megyében két levélre is bukkantunk. „A volt szabadművelődési vándorkönyvtárak könyvanyagát fel kell frissíteni, azaz valamennyi vándorkönyvtárba a körzeti könyvtár könyvanyagából kell új könyveket elhelyezni. A régi könyveket, ha tartalmuknál fogva megfelelőek és nincsenek megrongálva, visszahelyezheti (sic! T. Gy.) a vándorkönyvtárba. Olyan könyveket, amelyekről nem tud dönteni, egyelőre ne tegye vissza a vándorkönyvtárba. A vándorkönyvtárból kivont anyagot helyezze el elkülönített helyen a körzeti könyvtárban. A megye területén lévő valamennyi vándorkönyvtárat vegye nyilvántartásba... A bevont vándorkönyvtárak ládáit új könyvekkel kiegészítve olyan helyre küldje, ahol még nincs népkönyvtár, de az olvasás iránti igény megvan. Különösen kis falvakba, esetleg tanyaközpontokba való elhelyezése ajánlatos.” (1813/Sz.16-8.sz. 1951. április 12-én kelt, Kardos Ferenc aláírású miniszteriumi levél. Az 1951. szeptember 7-i keltezésű, 1813/Ált./32. sz. körlevél ismételtlen a vándorkönyvtárak felkutatására szólított fel.)

15. Többen, így egyébként kitűnő tanulmányában (Somogy megye könyvtári viszonyai 1945-1952-ig. In: Somogyi honismeret, 1991. 1. sz. 22-32. p.) Varga Róbert is e rendeletől eredeztetik a körzeti könyvtárak alapítását, holott ekkorra már az első 10, 1949-ben alapított könyvtár működött, s továbbiak előkészítése folyt.

16. A Népművelési Minisztérium Népművelési Főosztálya ezt, a Valamennyi Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága Elnő-

kének címzésű, 1951. április 3-án kelt, 1813/Ált/13-2/1951. sz. levelében közölte, s javasolta „Minden megye székhelyén a népművelési bizottság kebelében létesítsünk könyvtári albizottságot. Az albizottság feladata a megye területén a könyvtárak munkájának, az olvasómozgalomnak, a könyveladásnak és a könyvpropagandának a segítése, ellenőrzése. A megye területén folyó könyvtári munkának az összehangolása és legfőképpen az irányításra illetékes szervek felé javaslatlétel. Elősegíti továbbá a megye területén lévő körzeti könyvtárak mellett előadói munkaközösségek létrehozását... Az albizottság tagjainak száma 7, legfeljebb 9 legyen... havonta legalább egyszer tart értekezletet...” (Ld. a Békés Megyei Könyvtár levéltárát)

17. 2.042-13/1952. (V. 14.) sz. minisztertanácsi határozat a könyvtárügy fejlesztéséről. Közölte a Népművelési Közlöny, 1952. 9. sz., a Könyvbarát, 1952. 6. sz. és számos jogszabály-gyűjtemény.

18. Részletesebb kifejtés helyett itt is csak hivatkozni lehet. Ld. pl. – az összefoglaló történeti munkákon felül – PASTERNER Iván: Magyar könyvtárpolitika. In: Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének évkönyve. 1935-1937. Szerk. Bisztray Gyula. Bp.: 1937. 5-12. p. DRESCHER Pál: Nagyvárosi népkönyvtárak. In: Magyar Könyvszemle, 1937. 29-34. p., RADÓ István: Vidéki közkönyvtárak. In: Magyar Könyvszemle, 1940. 55-64. p.

19. „Városi könyvtáraink közül csak néhánynak sikerült lépést tartani üzemi és falusi könyvtáraink fejlődésével... Az ország 54 városa közül eddig csak 30 helyen van könyvtárunk. Itt sincs mindenütt függetlenített könyvtáros. Ebben az évben városi könyvtáraink számát 50-re kívánjuk emelni... Városi könyvtárainkban ma 630 000 kötet könyv van, ebben a számban nem szerepelnek a vidéki nagy tudományos könyvtárak kötetei, mint amilyen például a szegedi Somogyi-könyvtár.” – olvasható KARDOS Ferenc: Népkönyvtári hálózatunkról. In: Könyvbarát, 1951. 1. sz. (június!) 39-40. p. Ld. még DARABOS Pálné: Fejlesszük városi könyvtárainkat! In: Könyvbarát, 1952. 6. sz. 3-5. p.

20. A városi tanácsok létrejöttével, és a városi önkormányzatok megszűnésével ez az aktus lebonyolódott. A dolog nem mehetett egyszerűen, mert a Békés Megyei Könyvtár irattárában megtalált levelek szerint több levél is keletkezett e tárgyban. 1951. március 24-i levelében (1813/Ált/4-19) a Könyvtárosztály vezetője (Népművelési Miniszter fejlécű levélpapíron!) ezt írta: „A városi könyvtárakat a városi Tanács Oktatási és Népművelési osztályának felügyelete alatt álló önálló intézményként kívánjuk megszervezni. Ezel kapcsolatban a városi nyilvános könyvtárakat szervezeteileg egyesíteni kívánjuk a vidéki múzeumoknak a szakosos kézikönyvtár kereteit meghaladó könyvtárreszlegét, a volt szerzetesi könyvtárak tudományos kutatás szempontjából

értékes könyvanyagát, valamint a műszaki könyvtárakat és az iskoláknak az oktatási feladatellátáshoz szükséges keretét meghaladó könyvtárrezslegét [T. Gy.] tehát jóval korábban leírták, mint a Népgazdasági Tanács júliusi határozata megjelent volna! ...Ezért a városi könyvtárak átszervezésével kapcsolatos és a városi könyvtár működéséhez szükséges költségekre el kell készíteni... a költségkihatásokat... Április 7-én ugyanő ismételtlen leszögezni kényszerült, hogy „...a városi könyvtárak, hasonlóan a körzeti könyvtárakhoz, a városi Tanácsok intézményeivé válnak. Ennek következtében a városi Tanácsok költségvetésükben tartoznak gondoskodni a városi könyvtárakról...”

A Népművelési Minisztérium szintén 1950-ben „intézményszeresítette” a körzeti könyvtárakat. 1813/ált/7/1950., november 30-án kelt és a megyei tanács VB elnökének címzett levelében intézkedett erről – kissé megkéskve, hiszen a körzeti könyvtárak május végéig tartoztak közvetlenül az NKK-hoz, a megyei tanácsok megalakulásakor azok népművelési alosztályának könyvtári csoportjaként működtek.)

21. KÉGLI Ferenc: 100 éves könyvtár Székesfehérváron. Kiad. a Vörösmarty Mihály Megyei Könyvtár. Székesfehérvár, 1993. 181. p. (A szerző itt a VMMK irattárában található 162/1951. sz. ügyiratra hivatkozott.)

22. A Népkönyvtári Központ 1814/Sz/3/1951. VI. sz. levele.

23. KÉGLI i.m. 233. p. Vö. a minisztérium előbbre már idézett márciusi-áprilisi leveleivel! A Népgazdasági Tanács határozatából derül ki, hogy a Központi technológiai Könyvtárnak az alábbi helyeken voltak vidéken műszaki fiókkönyvtárai: Szeged, Miskolc, Békéscsaba, Győr Tatabánya, Kispeszt, Újpest. (Utóbbi kettő a létesítéskor még nem tartozott a fővárosához.)

24. Ld. MIHALIK József: Reformok. In: Múzeumi és Könyvtári Értesítő, 1915. 3-4. füz. 162. p., vagy GULYÁS Pál: Könyvtári problémák. Bp. Szerző kiad. 130-131., ill. 149. p.

25. Kőhalmi i.m.

26. Ld. a Sebestyén Géza interpretációjában közölt, s a 7. sz. jegyzetben jelzett törvénytervezet 4., 7. s 13. §-ait.

27. Ld. Varga Béla i.m. 42-43. p. A gyér szombathelyi forrásból, így pl. az 1951. évről szóló jelentésből az derül ki, hogy Szombathely város Közkönyvtára 1950. július 1-jével tudta csak megkezdeni működését, „olvasóterme, tudományos szakszemélyzete nincs”, nyitvatartási ideje hétfőtől péntekig délelőtt és délután 2-2 óra, szombaton csak délelőtt tartott nyitva. Az 1951-ről szóló jelentés szerint az összes könyvállománya mindössze 4027 kötet, egész évben 332 kötetet vásároltak, az NKK-ból 994 kötetet, az OKK-ból 402-öt, a patronáló Egyetemi Könyvtárból 172 kötetet, a tagságtól 6 kötet adományt kaptak, s van a Körzeti könyv-

tárból 362 kötet letétjük. Mindehhez hozzáfűzték, hogy az adatok között „nem szerepel a volt múzeumi és rendházi könyvanyag, melyet hely hiányában nem tudtak forgalomba állítani. Ennek kötetszáma kb. 50.000 kötet könyv és 20.000 folyóirat.” A Könyvtár csak 1951. december 21-én nyithatta meg kapuit azon a helyén, ahol aztán 1970 decemberéig működött. Ezek után nem csodálható, hogy az olvasók száma 781 volt, kevesebb, mint a fiókok 892 olvasója, melyekhez 1951. január 15-én csatolták a volt peremközségekben működő és a körzeti könyvtár letétjeit.

28. „A(z 1950.) november 30-án megtartott, városi könyvtár ügyeit tárgyaló értekezlet határozata értelmében a körzeti könyvtárak csak a Minisztérium engedélyével adhatnak kölcsönzési anyagot a városi könyvtáraknak. Tudomásomra jutott, hogy a szombathelyi körzeti könyvtár engedély nélkül adott könyvanyagot a városi könyvtárnak. Ez a 643 kötet most már maradjon a városi könyvtár kölcsönzési anyaga, de a jövőben feltétlenül kérjük ki a Minisztérium engedélyét.” (A Népművelési Minisztérium 1951. január 8. keltezésű, 1813/ált/4-15/1951. VI. sz., Kardos Ferenc által aláírt levele.) Tovább bonyolítja és a komikum felé viszi a dolgot az, hogy egy, a Vas megye c. helyi lapnak a városi könyvtárból 1950. december 4-én küldött levél – ugyancsak a városi könyvtáraknak tartott értekezletre hivatkozva – azt tartalmazta, hogy „a könyvellátás tekintetében – a költségvetési keret felhasználásán kívül – a megyei körzeti könyvtár állandón pótolja a városi könyvtár anyagát.” (Vml. XXIII-534.) Úgy látszik, mindenki másra emlékezett. A Könyvtárosztály 1813/Ált/4-13/1950. sz. december 13-i feljegyzése szerint a minisztérium vállalta a „városi könyvtárak elválasztását a múzeumoktól, ...fokozott mértékben fogják támogatnia városi könyvtárak munkáját...s a kisebb városi könyvtárak megsegítése érdekében a Népkönyvtári Központ 1950. december 31-ig 500-1.000 könyvet küld...” A Kecskeméti Megyei Könyvtár irattárából előkerült dokumentum szerint a városi könyvtárak viszont – egyebek mellett azt vállalták, hogy a könyvtár forgalmi anyagát elválasztják a nem használatos tudományos anyagtól, s...há áthelyezésre nincs lehetőség, zárt letétként kezelik...A városi könyvtárosok mindent elkövetnek, hogy a könyv közelebb kerüljön az olvasókhoz, ezért fiók-könyvtárak létesítését is megbeszéljük a Tanácsokkal...”

29. NYITRAI József—SINAY Jenő: Győr-Sopron megye tanácsai közművelődési könyvtárhálózatának kialakulása és fejlődése. 1945–1965. In: A Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár évkönyve. 1965. Győr. 10. p.

30. Mindkettőre vonatkozó jogszabályokat és tevékenységük vonatkozó mozzanatait ld. előbbre!

31. Találkoztunk olyan visszaemlékezéssel, mely szerint a Nemzeti Parasztpárt (Darvas József, Erdei Ferenc, Szabó

Pál, Veres Péter), és az MKP (Révai József) szorgalmazta körzeti könyvtárak létesítését. (Sterneczki Ferenc volt szegedi körzeti könyvtárvezető és korábban minisztériumi tisztviselő emlékezése – ld. még később is.)

32. 3 éves terv. A Magyar Kommunista Párt javaslata. 2. kiad. Bp.: Szikra, 1947. 115. p. Az 1947. évi XVII. tc. a 3 éves tervről közlönnybeli változata csak a bevezetőt tartalmazta, a további kiadványok pedig csak a pénzügyi, beruházási vonatkozásokat.

33. 1949. évi XXV. törvény a Magyar Népköztársaság első öt-éves népgazdasági tervéről az 1950. január 1-től az 1954. december 31-ig terjedő időszakra. In: Törvények és törvényerejű rendeletek. 1949. Bp.: 1950. 90. p.

34. „A megyék nevének és székhelyének és területének megállapításáról a 4343/1949. (XII. 14.) M.T. sz. rendelet intézkedett. Az új megyebeosztás kialakításakor lényeges szempont volt, hogy lehetőség szerint a korábbiak alapul vételével kellett az új megyéket kialakítani, a fennálló határokat a rendezés csak az elkerülhetetlenül szükséges mértékben érintse. A reform során a megyék száma 25-ről 19-re csökkent. Az új megyebeosztás megszüntette a megyék kirívó területi és népességi aránytalanságait. A megyebeosztás átalakításakor tekintettel voltak a természeti adottságokra, a közlekedési viszonyokra, a megyeszékhelyek központi jellegére, gazdasági és kulturális szerepére.” – írta HAJDÚ Zoltán: Településhálózat és közigazgatási átszervezés a Dél-Dunántúlon. Bp. Akadémiai, 1987. 64. p.

A megyeszékhelyek változására és egyáltalán a közigazgatási átszervezésre, a tanácsrendszer bevezetésére ld. még BEÉR János: A helyi tanácsok kialakulása és fejlesztése Magyarországon. (1945-1960.) Bp.: Közgazd. és Jogi Kiadó, 1962. 105. p. FARKAS Gábor: Törvényhatósági és községi önkormányzatok. IV. Székesfehérvár, 1989. 107-108. p. Ekkor lett Esztergom helyett Tatabánya, Balasagymat helyett Salgótarján, Szentés helyett Hódmezővásárhely, Gyula helyett Békéscsaba megyeszékhely, új megye székhelyként Kecskemét. Ugyanakkor elvesztette megyeszékhely voltát Baja, Berettyóújfalu, Makó, Mátészalka, Sátoraljaújhely, Sopron és Szikszó.

35. „Elbeszélése szerint új hivatalában, egy asztalfiókban, puszta véletlenségből, rábukkant Sebestyén Géának a körzeti könyvtárak szervezésével foglalkozó, a hálózati rendszert részletesen kifejtő tanulmányaira... Gondosan tanulmányozta Sebestyén Géza tervezetét és letette mellette a voksot.” – írta BEREZCKY László: Sallai István. 1911.-1979. In: Könyvtári Figyelő, 1979. 1. sz. 10. p. nekológjában. Jó lenne e tanulmányokat megtalálni! Másrészt ez azt is igazolja, hogy Sebestyén Géza volt a koncepció és a program kidolgozója, s elindítója 1949 őszéig. S amikor Sebestyén a VKM-ből, ill. az OKK-ból a Műegyetem Könyvtárába távo-

zott, („kikerült a könyvtárügy irányításából. /Finoman fejezem ki magam!/)” – mondta Bereczky László a Sallai-Sebestyén emlékülésen, 1986. április 23-án. – Klny. a Könyvtáros, 1986. 9. sz. 3. p.), az 1949. szeptemberében a Népművelési Minisztériumba került, majd az évvégén megalakított Népkönyvtári Központ vezetőjévé lett Sallai István vette át az egyik irányító szerepét. (Azért egyik, mert mindkét intézményben számos ismert személy tevékenkedett: Horváth Vera, Kondor Istvánné, Darabos Pálné, Barabási Rezső, Kardos Ferenc, Gaschler Rezső stb.

36. RÁCZ Aranka: Hogyan született az első körzeti könyvtár? In: Könyvtáros, 1979. 3. sz. 133-137. p. – VARGA Béla: A Veszprém Megyei Könyvtár története. 1902-1960. In: A Veszprém Megyei Könyvtár évkönyve. 5. 1961. Veszprém: 1962. A könyvtár jelenlegi igazgatóhelyettesének, Madarásné Szakmári Katalinnak a jóvoltából tanulmányozhatuk a kéziratot változatot is (A Veszprém megyei könyvtár története. 1902-1958. Sic!), melyet a korszak tanúja, Páldy Róbert lektori javításai még inkább megerősítettek.

37. Varga Béla, hivatkozott munkájában ehhez hozzátette, a háború után már „a Veszprémi Múzeum Könyvtárának nemcsak a neve volt „Veszprém megyei Nyilvános Könyvtár”. Bizonyos jellegű megyei tevékenységet is végzett. Irodalommal, forrásmunkákkal látta el a megye szellemi életében résztvevő személyeket, kutatókat, pedagógusokat, vidéki lelkeseket. 1947 elején a könyvtár igazgatója és a vármegyei szabadművelődési felügyelője javaslatot készített és terjesztett fel a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszternek, hogy a múzeumi könyvtárt tegye meg hálózati központnak és bízta meg a megye egyes községeiben és üzemeiben fiókkönyvtárak szervezésével.”

38. PÁLDY Róbert: Tízéves a könyvtári hálózat. In: Veszprém Megyei Könyvtáros. Veszprém, 1959. 1-4. p. A veszprémi források szerint az 1947—48-as költségvetési terv szerint a körzeti könyvtár 2 könyvtárossal, 1 könyvtári kezelővel (raktáros), 1 könyvtári altiszttel, valamint az autóbusz sofőrjével kezdte volna tevékenységét. Ehhez képest a valóságban a körzeti könyvtárak 1-2 könyvtárossal indultak, s később kaptak irodakezelő adminisztrátort.

39. VARGA Béla i.m.

40. Ennek okára pillanatnyilag jobb magyarázatot nem találunk, mint azt, hogy vélhetően Nagy László már 1936-ban feltűnően az 1910-es évek elejére hasonló tervezetet dolgozott ki, vagy a Fővárosi Nyilvános Könyvtár gyakorlatából is meríthetett, ugyanakkor – láttuk előbbre – az 1947 utáni központi elképzelések előtt esetleg inkább angolszász példa (county library) lebeghetett. Sőt Sebestyén Géza a Győrmegeyi Hírlapnak pedig már azt nyilatkozta (1949. április 10. 7. p.), „Nekünk az a célunk, hogy a falusi ember ugyanolyan művelt és olvasott legyen, mint a városi. A

Szovjetunióban már rég működnek a körzeti könyvtárak, amelynek mintájára mi is megszervezzük Magyarországon a körzeti népkönyvtárakat.” Ezzel egybecseng a zalaegerszegi körzeti könyvtár avatását beharangozó vezércikk (Hadnagy László: Könyvtáratavátás. In: Zala, 1950. március 5.) „A Szovjetunió példája nyomán így épül ki öt éves terünkben könyvtárhálózatunk, mely a terv végére 80 körzeti könyvtárat létesít...” (Lehet, hogy java könyvtárosaink már akkor elkezdtek azt a később is alkalmazott gyakorlatot, hogy szovjet példára hivatkozva, de a hitük szerint legjobb polgári megoldásokat kezdeményezték?! T. Gy.) A szovjet példa 1949-beli gyakori és egyhangú emlegetése attól válik igazán komikussá, hogy 1952-ben szintén erre hivatkozva szervezték át a még be sem fejezett körzeti rendszert megyei-járási rendszerre.

41. Erről bővebben ld. Varga Róbert korábban idézett, jórészt irattári forrásokra, valamint a szintén ezekben gazdag és levéltáros szerző munkájára támaszkodó dolgozatát /KANYAR József: Somogy vármegye könyvtárának története (1816—1950.) In: Kanyar József: „Múzsáknak szentelt kies tartomány” Tanulmányok Somogy megye művelődéstörténetéből (XVIII-XX. sz.) Kaposvár, 1983. 227-260. p.
42. A Szabadművelődési Felügyelőségen 391/1949. számon iktatták
43. Ld. LIPTÁK Pál visszaemlékezését: Könyvtár a Nagytemplom mögött. In: Könyvtári Levelező/lap, 1996. 2. sz. 39-40. p.
44. Láthattuk, hogy az eredeti terv összesen 30-ról szólt, a számok hamarosan emelkedtek, miként más területeken is. FEKETE Péter, H.: A vidéki könyvtárpolitikához. In: Könyvtárügyi Szemle, 1950. 3. sz. 95-98. p. című írásához a szerkesztőség – egyebek mellett – az alábbi megjegyzést fűzte: „Az öt éves terv végére 60 körzeti könyvtár köré 5.000 népkönyvtár csoportosul.” Sőt még azt is hozzátette, hogy „a körzeti könyvtár egyik főfeladata az is, hogy a népkönyvtárakba kihelyezett könyveket állandóan cserélje, az egyik népkönyvtárban már átolvastott könyveket bevonja és más népkönyvtárakba helyezi át.” Egy másik verzió, már 1951-ből: „Ma már 30 körzeti könyvtárunk van 2030 népkönyvtárral és 570 000 kötettel. Az öt éves terv végére 60 körzeti könyvtárat és 4.000 falusi népkönyvtárat tervezünk, melyekhez még különösen a tanyavilágban kisebb vándorkönyvtárakat kívánunk kapcsolni.” (KARDOS Ferencnek a 19. sz. jegyzetben hivatkozott írása.) Ugyanebből a Kardos-cikkből értesülhettünk arról is, hogy az öt éves tervről szóló XXV. törvény módosítását fogadta el az országgyűlés és ennek a törvénynek a 37. § 13/ bekezdése kimondta: „...a népkönyvtárak számát 1949-hez képest 5 év alatt 749 %-kal, köteteknek számát 3166 %-kal kell növelni. Biztosítani kell, hogy az öt éves tervidőszak végére minden üzemben

és községben, minden géppállomáson, állami gazdaságban és termelőszövetkezetben könyvtár legyen.” Kardos írásából megtudhatjuk azt is, hogy 1951-ben a minisztérium számára már tisztázott volt, hogy „a körzeti könyvtár egyértelműen a megyei Tanácsnak alárendelt intézmény, a népkönyvtárak gazdája pedig a helyi Tanácsok.”

45. A jegyzőkönyvet Csobai László kollégának köszönöm, a Megyei Könyvtár irattárából való. Ugyanitt található az a levél is, melyben az OKK elnöke 1949. szeptember 20-án azt közölte, hogy lehet igényelni a Népkönyvtári osztálytól abból a 400 db vándorládából, melyet a könyvszállításokhoz, esetleg az alapkönyvtárakban hiányzó könyvszekrények ideiglenes helyettesítésére készítették.
46. SZABÓ Endre: Három országos könyvtári adatfelvétel tanulságai. 2. rész. Az 1952. évi felmérés. In: A Könyvtáros, 1958. 10. sz. 742. p.
47. Kecskemétről az alapításra, megnyitóra vonatkozóan nem kaptunk adatokat, így Bajával együtt önkényesen helyeztük el a két Bács-Kiskun megyei könyvtárt, hiszen a statisztikák szerint 22 körzeti könyvtár volt 1950 végén.
48. Ld. a 144/1950. (V.20.) Mt. . sz. rendelet a járáások területének rendezéséről. In: A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának rendeletei, 1949. 320-340. p. Megyéenként és járásonként felsorolja a községeket – városok nélkül – minősítjük (nagyközségek, kisközségek, körjegyzőségek, ill. beosztott települések) szerint.
49. A közigazgatási és a körzeti könyvtári rendszer aszimmetriája lett az egyik fő indoka az 1952-es átalakításnak. Az akkori indoklás szerint ez zavaró volt, és ezért – bár szovjet példára hivatkoztak (igaz, korábban meg a körzetinél hivatkoztak ugyanerre?) – szervezték át a rendszert megyei-járási szintre. A későbbi méltatások ezt szinte kivétel nélkül pozitív mozzanatként tekintik. Ha úgy tetszik, ezzel kritizálták a körzeti rendszert. Magunk nem tartjuk az aszimmetriát a körzeti rendszer hibájának. Erre az értékelésnél még visszatérünk. Nem aggályoskodott eleinte a Népművelési Minisztérium sem, bár érzékelte a gondot. A valamennyi megyei tanács VB elnökének címzett NM 1813/ált/7./1950. sz. és 1950. november 30-án kelt, Nemes Dezső csoportfőnök aláírásával kibocsátott és a körzeti könyvtárak intézményesítéséről szóló körlevelében olvashatók az alábbiak (mintegy korrigálva azt, hogy a körzeti könyvtárakat a megyei tanácsok megalakulásával azok népművelési alosztályának könyvtári csoportjának minősítették):
 „Ez a szervezeti felépítés csak akkor lenne megfelelő, ha egy-egy körzeti könyvtár területe azonos lenne a megye egész területével. A körzeti könyvtárak területe azonban csak a megye felére, harmadára, esetleg negyedére terjed ki az elkövetkező években. ... mivel jelenleg 5, 1951-ben 15, az

egész ötvenes terv végére 41 körzeti könyvtár működne a megye székhelyétől távol, a járások területénél viszont jóval nagyobb a körzeti könyvtárak hatósugara, az egységes szervezési forma megbontása nélkül nem tarthatnak sem a megyei, sem a járási tanács apparátusához...” Ezért Békés, Csongrád és Bács-Kiskun megyék körzeti könyvtárainak vizsgálati tapasztalatai alapján azt javasolták, hogy „a körzeti könyvtárak 1951. január 1-től közvetlenül a megyei tanácsnak alárendelt intézmények (legyenek) ... a körzeti könyvtárak felügyeleti hatósága és irányító szerve a megyei tanács végrehajtó bizottsága...”

50. A könyvcsomagok összetételére, a népkönyvtárak állományának tartalmára ismételtelen ld. László Géza im. Nem árt kihangsúlyozni, hogy – főleg még az OKK által (tehát 1949-ben) kijuttatott állományban – értékes kézikönyvek, tájékoztatási apparátus is volt (az eredeti, 1946-47-es elveknek megfelelően) és akkor még ugyancsak minőségi szépirodalom és hasznos ismeretterjesztő irodalom mellett. Az állomány valószínűleg később torzult el, egyebek között a kiadáspolitikának is köszönhetően.

51. Varga Róbert i.m.

52. A Népkönyvtári Központ 1951. június 2-án kelt, 4515/1951. számú levele az alábbi népkönyvtári „típusokat” különböztette meg: „*falusi népkönyvtár, falusi fiókkönyvtár, TSZCS-ben elhelyezett népkönyvtár, Állami Gazdaságban elhelyezett népkönyvtár, Gépállomáson elhelyezett népkönyvtár, Városban elhelyezett népkönyvtár, Városi könyvtárhoz tartozó fiókkönyvtárban elhelyezett népkönyvtár, s végül egyéb helyen elhelyezett népkönyvtár (büntető intézet, üdülő stb.)*”

53. Számos akkori pályakezdő emlékezik vissza szívesen a Máramaros úti 5-8 (?) hetes, illetve később a Szentendrén tartott 5 hónapos iskolákra. Így pl. a Csongrád megyeiek közül Frank Béláné Papp Margit, Kirschner Márton, Stermeczki Kálmán. Papp Margit írta e tanulmányhoz készült emlékezésében: „A Máramaros úti iskolán sok szépet, jót tanultunk. Pl. irodalomelmélet, kultúrpolitika, könyvtártörténet, könyvtártudomány, decimális osztályozó rendszer, katalóguskártyák készítése, elrendezés, a kölcsönzés tudománya, stb. A sok szép elmélet birtokában, a valóság itt vidéken kezdődött...” Az említett Csongrád megyeiek mellett szinte minden megyében található később – legalábbis a közkönyvtárügyben – ismertté vált, ekkor a körzeti könyvtárból, sőt előbb a népkönyvtárból indult lelkes, könyvszerető, „népi származású”, jeles könyvtáros. Csak Somogy megyéből ilyen volt pl. Kovács János a paraszt fiúból lett síófoki igazgató, vagy a négy polgárit végzett szabómester Bánki Gyula (kaposvári városi igazgató), s a mai nyugdíjas Frang József, a volt marcali igazgató. S mennyi a csak helyben ismert, s talán el is felejtett?!

54. „A népkönyvtárak szervezeteibe olvadnak be a vándorkönyvtárak, melyeknek könyvvállományaikat három havonként a körzeti könyvtár új könyvekkel cseréli ki és így mindig friss könyvanyaggal indulhat útjára.” – írta a Győrmegei Hírlap, 1949. június 28-i sz. 4. p. A Népművelési Minisztérium 10343/1949. VI. 2. sz. szerint is „A falusi könyvtárak egységesítése feltétlenül hozzájárulhatna a könyvtárak jó munkájához. Ezért a megyében lévő NSZOB (T. Gy.: Népkönyvtárakat Szervező Országos Bizottság) könyvtárak, valamint a VKM vándorkönyvtárak és a Népkönyvtári alapkönyvtárak lehetőleg egyesítendőek. Vagyis ahol népkönyvtári alapkönyvtár van, ott a NSZOB könyvtár, illetve vándorkönyvtár a népkönyvtári alapkönyvtár állományába olvasztandó be.” (Ld. a Békés Megyei Könyvtár irattára)

55. Általános kezelési szabályzat. Közread. az OKK. Bp.: 1949. 40 p. (Útmutató a körzeti könyvtárak számára 1.), Az osztályozás rendszere. Közread. az OKK. Bp.: 1949. 52 p. (Útmutató a körzeti könyvtárak számára 2.) Rácz Aranka szerint „mindkét füzetet dr. Sebestyén Géza állította össze kitűnő pedagógiai érzékkel, tömören, egyszerűen, nem szakképzett könyvtárosoknak is felfoghatóvá téve a rendszert...” (Rácz Aranka 21. sz. jegyzetben i.m.) Még a sorozat tagjaként külön füzetben tárgyalták a könyvtári nyilvántartó lapok szövegezését (3. füzet) és a betűrendi jeleket (4. sz. füzet). Így a négy füzetből az akkori viszonyoknak megfelelő, valóságos kis „könyvtártn” állt össze.

56. Találtunk Békéscsabán és Szombathelyen iratokat arra, hogy korábban, sőt később is egyedileg reagáltak ezekre a jelentésekre. Általában is eléggé élénk levelezés zajlott a központi irányítás és intézményei, valamint a körzeti könyvtárak és a népkönyvtárak, valamint a helyi szervek között (ezt Békéscsaba – bizonyára erősen hiányos, ámde a többiekhez képest mégis – rendkívül gazdag irattári anyaga igazolja!) – ezért különösen sajnálatos, hogy a legtöbb helyen az iratanyag eltűnt, s éppen ezért igen fontos, hogy ami menthető, mentsék meg az intézmények!

57. Békéscsabán, a hivatkozott 7 gépelt lapnyi terjedelmű levél kivételével, megtaláltuk a 6 lapnyi május 30-án kelt és az áprilisi, valamint a június 29-én kelt és 4 sűrűn gépelt lapon a májusi jelentésekre adott kollektív „válasz”-okat. Ezek valóságos kincsesbányának minősíthetők a körzeti könyvtárak munkájának, a központi irányításnak – egyáltalán az egész témának, tényeknek és módszereknek, gondolkodásnak a vizsgálatában, sőt az eltérő források értékelésénél. Megemlíjtjük, hogy az áprilisi levél pl. „újonnan szervezettek” minősíti és igazolja Szekszárdot és Zalaegerszeget, „szervezés alatt lévőknek” Szolnokot, Makót, Székesfehérvárt, s indirekt módon cáfolja Nyíregyháza márciusi alapítási dátumát, s a júniusit valószínűsíti.

58. A minisztériumi körlevél az irattári pecsét tanúsága szerint V. 8-án érkezett a Békéscsabai Közveti Könyvtárba, s ott 418. számon iktatták.
59. A Népkönyvtári Központ 17 pontból álló szempontrendszerét Sallai István aláírásával 1950. január 20-i kelettel küldték ki. S a jelentés két példányából egyet a Népművelési Minisztériumnak, egyet a NKK-nak kellett beküldeni havonta. A békéscsabai irattár 1039/1950. sz. és december 28-án kelt tervezetében, a szolnoki körzeti könyvtárosokkal közösen azt javasolták, hogy az eddigiektől eltérően két havonként kelljen jelentést küldeni, s szempontokat is újakat dolgoztak ki a Lipták Pál, Varga Béla, ill. Illyés Mózes és Illek József által aláírt dokumentum szerint.
60. A május 30-án érkezett levelet 470. számon iktatták, kiderül még belőle, hogy az egyes körzeti könyvtárakhoz tartozó népkönyvtárak száma a következő: Miskolc 73, Tata 54, Veszprém 50, Pécs 61, Kaposvár 49, Békéscsaba 62, Szentés 45, Szikszó 57, Salgótarján 72, Zalaegerszeg 30, Szekszárd 25, Győr 42 – és a körzeti könyvtárral nem rendelkező területen tervehitelből 200 könyvtárat létesítettek. S így 811 (T. GY.: helyesen 820!) népkönyvtár volt, a tervben május 1-ig szereplő 860-nal szemben.
61. A 1813-Ált-3-14/1951. minisztériumi számú, tárgyként A könyvtári és olvasómozgalmi munka helyzete megjelölést tartalmazó, levelet Kardos Ferenc mb. osztályvezető írta alá.
62. Elekes Eduárdné: A Szekszárdi Közveti és Megyei Könyvtár története. In: Tolnai Könyvtáros, 1986. 2. sz. 9. p.
63. Erről tanúskodik az 1949—52. közötti időszak kronológiája (Hírmondó, 3. évf. 1992. 9. sz.), amely irattári adatokon alapul. Hozzáteesszük, hogy még a körzeti könyvtár vezetője is a hét két napján a „salgótarjáni olvasóközönség” rendelkezésére állt. 1949. október 9-én kelt 11799/1949. sz. levelében pedig a város polgármestere arról értesítette a körzeti könyvtárost, hogy a Belügyminisztériumban tartott ülésén „a miniszterközi bizottság feleslegesnek ítélte és költségspaparitónak és nem racionálisnak azt, hogy a már meglévő és működő körzeti könyvtáron kívül még városi könyvtár is létesíttessék. A miniszterközi bizottság elhatározta, hogy megkeresi a Népművelési Miniszter urat és kéri, hogy a körzeti könyvtár lássa el korlátozás nélkül (tehát kivihető és otthon olvasható könyvekkel is) a város lakosságát is...”
64. SZAKÁCS Sándor: Az állami közművelődési könyvtárak tíz éve Komárom megyében. 1949-1959. Kiad. a József Attila Megyei Könyvtár. Tatbánya, 1959. 11. p.
65. SZEKÉR Ferencé: Zalaegerszeg város lakkosságának könyvtári ellátottsága és olvasási kultúrájának alakulása a felszabadulás után. ELTE szakdolgozat. Zalaegerszeg, 1968. 55-57. p.
66. Április 4-től minden igényt kielégít a zalaegerszegi körzeti könyvtár. In: Zala, 6. évf. 1950. március 30. 4. p.
67. Elekesné im. 6-8. p.
68. Karszt Sándorné és Stermeczki Kálmán visszaemlékezése.
69. Ld. Csobai László gépiratos Békés megyei kronológiáját. Talán ez az „összeköltözés” is előmozdította azt, hogy olyan korán és Békéscsabán jöhetett létre a megyei könyvtár.
70. A szolnoki körzeti könyvtár vezetője meg is írta – igaz, csak visszaemlékezésében –, hogy „A nem túl nagy létszámú érdeklődő közönség kissé csalódottan vette tudomásul, hogy a Közveti Könyvtár feladata nem a kölcsönzés, hanem a szervezés és az ellátás. Szavaikból kivehető volt, hogy a városi könyvtár fejlesztését várták volna inkább.” (ILLYÉS Mózes: Közveti Könyvtár – Szolnok. In: Együtt 1987. 3. sz. 83. p.)
71. Az adatfelvétel eredményeit 1952. november 29-i kelettel a KSH Kultúrstatistikai jelentések sorozat 13. tagjaként mindössze 32 példányban adták ki Nyilvános tömegkönyvtárak 1952. VIII. 31. címmel 173 stencilezett lapnyi terjedelemben. A benne foglalt adatok könnyebben hozzáférhetőek a már hivatkozott SZABÓ Endre: Három országos adatfelvétel tanulságai. 2. r. Az 1952. évi felmérés. In: A Könyvtáros, 1958. 10. sz. 742-745. p. Valamint bőségesen közöl adatokat SZABÓ-ANDRÁS Endre: Könyvtári adatok. (1884—1962.) Kiad az OKDT. Bp. NPI, 1966. Talán nem érdemtelen rögzíteni, hogy a KSH az adatfelvételt a körzeti könyvtárakra támaszkodva bonyolította le. Erre bizonyíték egyebek között a Szabó Endre által írt és Szabady Egon által aláírt és 1952. szeptember 11-én kelt 865-5191/1952. KSH sz. levél a békéscsabai irattárban.
72. SZABÓ-ANDRÁS im. 137—138. p.
73. Vö. TÓTH Gyula: Áttörések. A public library megjelenése, első térhódítása Magyarországon. In: Könyvtári Figyelő, 1999. 2. sz. 223-235. p. FOGARASSY Miklós: A közkönyvtári koncepció második „áttörése”: a public library eszméjének térhódítása és a Vas Megyei Könyvtár megépítése. In: Uo. 236-239. p. FUTALA Tibor: „Public library”-csata 1968-ban, avagy először Sallai István Közművelődési Könyvtárügyünk fejlődési irányára c. OKDT előterjesztésének kor- és szakmatörténeti dokumentumként való publikálásához. In: Uo. 240-243. p.
74. Sebestyén Géza írta: „...a fejlődés nem várt irányban bontakozott ki. Először is nem jött létre a „törzsanyag”, az egész falusi könyvtári munka a letétre támaszkodott. S nem lévén helyi anyag, a kihelyezett állomány megrekedt – sokszor örökre – ugyanazon a helyen. Szó sem volt nemhogy havi, hanem még éves cseréről sem. De a körzeti könyvtár maga sem lett volna képes az anyag mozgatására, erejét teljesen

lekötötte az új könyvtárak szervezése. Könyves autókat sem sikerült még beállítani.” (A letéti rendszer új szakasza. In: A könyvtáros, 1960. 4. sz. 243-245. p.)

75. Ld. Csúry 8. sz. jegyzetben i.m.

76. Ld. ezzel kapcsolatos írásunkat a 8. sz. jegyzetben

77. „A városi és falusi könyvtárak eddigi munkájának legnagyobb nehézsége éppen az volt, hogy a helyi Tanács a könyvtárakat nem érezte saját intézményének.” – olvasható az átszervezésre mozgósító cikkben. (A Minisztertanács határozata nyomán javítsuk meg a könyvtárak munkáját! In: Könyvbarát, 1952. 5. sz. 2-4. p.)

78. Ld. Megyei könyvtárigazgatók konferenciája... i.m. szintén 8. sz. jegyzetben.

79. Zavart okozhatott a körzeti könyvtárak számának szaporodása egy megyén belül, mert a Népművelési Minisztérium, Barabási Rezső oszt. vez. aláírású, 1813/Ált./5-8/ 1951. VI. sz. levelében az alábbiakat (is) közölte: „Több körzeti könyvtárból értesítést kaptam, hogy az újonnan létesült körzeti könyvtárak a hozzájuk tartozó területről a népkönyvtárak anyagát visszaküldik annak a körzeti könyvtárnak, amely eredetileg szervezte a népkönyvtárat és ezzel egy időben az új körzeti könyvtár saját könyvanyagából új könyveket helyez el a népkönyvtárba. Lényegében tehát könyvcserét hajít végre, de nem szervez új népkönyvtárat. ...Az új körzeti könyvtárak tehát elsősorban új népkönyvtárakat lé-

tesítsenek, és ne azzal törődjenek, hogy könyvcserét hajtanak végre...” (A BDMK irattára)

80. Frank Béláné Papp Margit visszaemlékezése szerint

81. A Népművelési Minisztérium 1952. január 24-én kelt, 865-B-9/1952. VI. számú levelében Kardos Ferenc oszt. vez. h. a következőt írta: „Március 9-re, Rákosi elvtárs születésének 60. évfordulójára Békéscsabán szeretnénk megnyitni az első megyei könyvtárat. Kérem, hogy a körzeti könyvtárosi értekezleten elhangzottak értelmében gondoskodjék arról, hogy a könyvtár megnyitására a szükséges előkészületek már most megtörténjenek. Erre az időre biztosítani kell a városi könyvtár és a körzeti könyvtár egyesítését és egységes irányítását...” (Ld. a Békés Megyei Könyvtár iratárát.)

82. NEMES Dezső: A népművelési munka soron levő feladatai. Részletek az 1952. március 17-i és 18-i Országos Népművelési Értekezleten tartott előadói beszédből. In: Könyvbarát, 1952. 4. sz. 1-4. p.

83. 2042-13/1952. (V. 14.) minisztertanácsi határozat a könyvtárügy fejlesztéséről. Közölte a Népművelési Közlöny, 1952. 9., ill. a Könyvbarát, 1952. 6. sz.

84. Ld. ehhez A felszabadulás utáni magyar könyvtárügy kronológiája. 1945-1969. Összeáll. Bereczky László. In: Könyvtári Figyelő, 1970. 1. sz. 5-36. p. + Hozzászólások a felszabadulás utáni magyar könyvtárügy kronológiájához. In: Könyvtári Figyelő, 1971. 1. sz. 82-85. p.

BUDAI DÍJ 2000. – A Neumann Kht. Bibliotheca Hungarica –
A magyar könyvtárak egy ezredév tükrében c. multimédiája
nyerte az idei Budai Díjat a CD-ROM kategóriában. Gratulálunk!

FORMÁTUMOK ELEKTRONIKUS KÖNYVEKHEZ. – Két formátum vetélkedik egymással az elektronikus könyvkiadás szabványa címért: a PDF (portable document format) és az OEB (open e-book). A tét nem elhanyagolható: a győztes cég minden egyes megjelent elektronikus könyv után jogdíjat kapna. A kiadók azért szeretnék, ha egyetlen elektronikus formátum maradna, mert akkor csak egy verziót kell elkészíteni. Az Adobe PDF formátuma lehetővé teszi a szerzői jogok védelmét, és tipográfiai megoldásai nagyon hasonlóak a nyomtatott könyvekéhez. Az Adobe Acrobat Readert sokan letöltötték, de az OEB Forum, amelynek az IBM, a HarperCollins és más cégeken kívül maga az Adobe is tagja, úgy véli, hogy a kiadók a nyitottabb OEB-t fogják választani, amelynek képe rugalmasabban alakítható a különböző monitorokhoz is. Az OEB formátum legjelentősebb alkalmazói között van a Microsoft Reader és a Gamestar, de több kereskedő mindkét formátumot használja addig, amíg el nem dől, melyik győz. (Mikulás Gábor híre az Industry Standard, 2000. aug. 7-i számából)